

Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrısı'nda Kölelik (17. ve 18. Yüzyıllar)

The Institution of Slavery in Ottoman Cyprus in the Light of the
Qadi Registers (17th and 18th centuries)

Ümit GÜLER*

Öz: Osmanlı Kıbrısı'ndaki kölelik tecrübesinin gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen birçok konusu bulunmasına karşın, adadaki kölelik müessesesi üzerine henüz yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Nitekim dönemin kadı sicillerine yansıyan kölelik görünümüleri de araştırılmayı bekleyen bakir konuların başında gelmektedir. Siciller esas itibarıyla Osmanlı dönemindeki mahkeme tutanakları olması hasebiyle tarihsel açıdan geçmişe dair en zengin ve sağlam kaynaklardır. Makalemizde mevzunun bu öneminden hareketle 17. ve 18. yüzyıla ait mevcut tüm Kıbrıs kadı sicillerindeki kölelik görünümüleri bütüncül bir perspektiften araştırma konusu edilerek, adadaki söz konusu müessesenin bir nebze daha aydınlatılmasına çalışılmış; yüksek pahadaki kölelerin Allah için âzât edilmesinden, dolandırıcılık yoluyla özgür insanların köleleştirilmesine kadar geniş yelpazedeki birçok muhtelif konuya ışık tutulmuştur. İlgili dönemde kölelerin nasıl alınıp satıldığı, hangi işlerde çalıştırıldığı, aile kurumuyla olan münasebetleri incelendiği gibi; üzerlerinde yürütülen mülkiyet davaları, karıştıkları suçlar veya efendileriyle ilişkilerinin niteliği gibi hususlar da belgeler çerçevesinde ortaya konmuştur. Araştırmada ortaya çıkan bazı bulgular şu şekilde özetlenebilir:

Âzâtlık belgelerinde zikredilen ayet ve hadislerden köle âzâdında bulunmanın temel motivasyon kaynağının İslâmi referanslar olduğu ve bunların kölelerin özgürleşmesine katkı sağladığı gözlenmiştir. Âzâtlıkları inkâr edilenler mahkemeye müracaat ederek haklarını savunmuş; hür ve nüfuzlu kişilere karşı birçok hürriyet davasını kazanmışlardır.

Literatürde Osmanlı'da kölelerin genelde 7 yıllık bir sürenin sonunda âzât edildiği şeklinde değerlendirmelerin yer almasına karşın Osmanlı Kıbrısı için böyle bir durumun söz konusu olmadığı ortaya çıkmıştır. Osmanlı Kıbrısı'ndaki kölelik sistemi üzerine yapılan kimi değerlendirmelerde, gayrimüslim bir kölenin İslâm'ı kabul ettiği takdirde âzât edilmesinin gerektiği ya da köle sahibi öldüğünde kölenin de genelde âzât edildiği belirtilmiş olsa da bu değerlendirmeler realiteyi yansıtmamıştır.

Zaman zaman hür insanlar da muhtelif yollarla köleleştirilmeye çalışılmış fakat bunlar açtıkları tüm davaları kazanmışlardır. Köleler ticarî bir meta olarak yaygın bir şekilde alınıp satılmış ve bazen kiraya verilerek çalıştırılmışlardır. Kölelerin genellikle basit ev hizmetlerinde, çiftliklerde, tarla ve bahçelerde kullanıldıkları; Osmanlı Kıbrısı'ndaki kölelik tecrübesinin Batı dünyasına nazaran çok daha insanî olduğu gözlenmiştir.

17. ve 18. yüzyıl Osmanlı Kıbrısı'ndaki kölelik sistemi hakkında yapılan kimi çalışmalarda, adada yaşayan gayrimüslimlerin köle sahibi olamadıkları ifade edilmiş olsa da bu

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı, umit.guler@batman.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-0828-4197

bilginin yanlış olduğu, bu dönemde az da olsa köle sahibi bazı gayrimüslimlerin bulunduğu ortaya çıkmıştır.

Köleler genellikle efendilerinin aileleri içerisinde bulunarak ev, çiftlik, tarla ve bahçe gibi yerlerde hizmetkârlık yapmış; ev halkının bir üyesi olarak onlarla aynı evi paylaşmışlardır.

Kimi nikâh akitlerinde mehir olarak cariye belirlenmesi veya zaman zaman hibe olarak kadına câriye hediye edilmesi, genellikle câriyelerin hanımlar tarafından ev işlerinde hizmetkâr olarak kullanılđına işaret etmiştir.

Câriyelerin neredeyse hiçbir suçla karışmamış olmasına karşın erkek kölelerin başta hırsızlık olmak üzere gasp, darp, adam yaralama ve cinayet suçlarında adları geçmiş, zaman zaman suçları kesinleşmiştir. Hükmolunan maddi cezaların efendiler tarafından karşılandđı, bu suçlarla ilgili kölelere herhangi bir fiziksel cezanın uygulanmadđı gözlenmiştir.

Kölelerin zaman zaman adadan firar ettikleri olmuştur. Ancak bu vakalar, kimi araştırmalarda ifade edildiği gibi onlarca değil sadece iki defa vuku bulmuş, dolayısıyla nadir bir şekilde gerçekleşmiştir.

Efendileri tarafından kölelere fiziksel bir şiddetin uygulandığına rastlanmamış fakat zaman zaman yabancı kimseler tarafından bunun gerçekleştiği ve efendinin şikâyetiyle bu gibi suçların kovuşturulduğu gözlenmiştir. Kayıtlara yansıyan köle ölümlerinde kimse- nin bir dahline rastlanmamış, bunlar kimi zaman tabii surette kimi zaman da kölenin kendi hatası sonucu meydana gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Osmanlı Kıbrıs, Kölelik, Kadı Sicilleri

Abstract: Although there are certainly unaccountable issues regarding the experience of slavery found in Ottoman Cyprus, very few studies concerning the slavery institution have been carried out. Hence, the primary matter to be investigated in this article is the main indicators of this institution of slavery as reflected in the Qadi registers. These registers are the richest and most reliable resources, since they are basically the court minutes recorded during the Ottoman period. This research, which looks at the Qadi registers of the institution of slavery across all of Cyprus that emerged during the 17th and 18th centuries, carries out the study of this subject from an all-inclusive perspective. It attempts to shed light on the reality of this institution, and on other various issues related to it such as the attempts of freeing such slaves, for very high costs, in the path of God, but also at the enslaving of free people through fraud and deceit. The study demonstrates how people were bought and sold as slaves, and in what way they were made to labor. Moreover, their family relationships, their claims through lawsuits, the alleged crimes that they were involved in, and their relationships with their individual lords are revealed within the framework of these historical documents.

Some of the findings disclose that the main contributor for people taking the incentive to free the slaves were Islamic references found in the Qur'anic verses and the hadiths. The study also reveals that people whose requests for freedom were denied went onto defend their rights by applying to the courts; in fact, many of them won cases against their proprietors. However, even though in the legal literature concerning this subject there were general appraisals for freeing slaves at the end of a seven year long enslavement, no such case was observed in Ottoman Cyprus. Furthermore, there were clear written down conventions concerning the institution of slavery that a non-Muslim slave should be set free if he/she accepts Islam, and that he/she would obtain their freedom if their proprietor died; however, based upon this research these conventions do not reflect the social-historical reality on the ground.

It is clear from the Qadi registers that at times the enslaving of free persons was attempted in various ways, but they all won their lawsuits. Slaves were bought and sold as commercial property and sometimes they were made to work. The records inform the reader that in most cases the slaves were used in simple home services, farms, fields and gardens as a member of the house; so slavery here was more humane than the one in the West known as the transatlantic slavery or the one found in ancient Rome. Moreover, in some studies related to the slavery institution during this Ottoman period it is suggested that non-Muslims living on the island were unable to own slaves; conversely, after researching the registers it is evident that this information turned out to be false since some of the non-Muslims living on the island did own slaves, though they were few in number. The findings also reveal that in some marriage contracts, concubines were defined as *mahr* or sometimes they were given as gifts, indicating that concubines were generally used as domestic servants by the ladies. Female slaves and concubines are not mentioned as being involved in any crime whatsoever, but, male slaves are mentioned in relation to thefts, extortions, wounding and murder. Sometimes their crimes were settled, fines were paid out by their owners; and no physical penalty took place. Although, the slaves sometimes did escape from the island, in the registers this is only recorded as just twice, not tens of times as mentioned in other sources. It seems from the Qadi registers that the slaves were not exposed to any physical violence by their lords; however, sometimes foreigners committed such crimes against them, which were prosecuted and recorded. In the slave deaths that are recorded, no one was involved; yet, these deaths sometimes occurred naturally and sometimes, it seems, due to the fault of the slaves.

Keywords: Cyprus, Ottoman Cyprus, Slavery, Qadi Registers

Giriş

Kölelik¹ günümüzde hukukî bir statü olarak neredeyse tamamen insanlığın gündeminden çıkmış olsa da bilinen hemen tüm tarihî toplum ve kültürlerde var olmuş,² geçen yüzyılın sonlarına kadar da kimi ülkelerde yasal bir statü olarak varlığını devam ettirmiştir.³ Dolayısıyla bu müessesenin, muhtelif zaman ve yerlerdeki uygulanma biçimlerinin açıklığa kavuşturulması, insanlığın bu kadim ve kritik kurumunun aydınlatılmasına katkı sunacaktır. Osmanlı toplumundaki kölelik müessesesi üzerine çalışmış birçok araştırmacının ortak kanaati, Osmanlı'da köleliğin bireylerin şahsî hayatından devlet aygıtına kadar muhtelif alanları derin bir şekilde etkilediği yönündedir.⁴ Bununla beraber Osmanlı-İslâm köleliğinin

- 1 Özgürlükten yoksun bir şekilde başkasının mülkiyetinde bulunarak alınıp satılabilen kadın ve erkeklere köle denir. Kadın köleler ayrıca câriye olarak da adlandırılır (bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, II, 300). Ayrıca bk. Pakalın, *Osmanlı*, I, 259; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstilahtı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts., III, 332.
- 2 Ehud R. Toledano, *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 1
- 3 Osmanlı'da tekrarlanan yasaklara rağmen köle ve câriyeler varlıklarını fiilen imparatorluğun sonuna kadar sürdürmüşlerdir. bk. Bülent Tahiröğlü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1979-1981, XLV, sy. 1-4, s. 674; Köle ticareti en son 1980 yılında Moritanya'da yasaklanmıştır (bk. Bernard Lewis, *Ortadoğu'da İrk ve Kölelik* [trc. Enver Günsel], İstanbul: Truva Yayınları, 2006, s. 172).
- 4 Y. Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909* (trc. Bahar Tırnakçı), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s. 33.

Batılı benzerlerinden daha ılımlı olduğu ve Osmanlı'da kölelere daha iyi davranıldığı hususunda kaynakların çoğunun birleştii ifade edilebilir.⁵ Kimi araştırmacılar da Osmanlı'nın İslâmî kölelik sistemini en güzel ve en insani şekilde tatbik ettiğini iddia etmektedirler.⁶ Şüphesiz bu gibi savların sağlam temellere oturtulması ve tatbikata yansıyan kölelik sisteminin hakikate muvafık biçimde tasvir edilmesi için Osmanlı coğrafyasının muhtelif yer ve zamanlarındaki kölelik düzeninin incelenmesi gerekmektedir. Nitekim altı asrı aşkın bir süre boyunca üç kıta üzerinde yaklaşık 22 milyon km² bir alana hükmettiği dönemler olan Osmanlı Devleti'nin kölelik düzenini incelemek için en sağlıklı ve güvenilir kaynaklardan biri ve belki de birincisi kadı sicilleridir.⁷ Zira kadı sicilleri, mahkeme tutanaklarıdır ve devletin muhtelif devirlerindeki hukukî, iktisadî, dinî, askerî, idarî ve sosyal hayatı hakkında bize oldukça sağlam bilgiler vermektedir. Hal böyleyken Osmanlı coğrafyasının farklı yerleri ve zaman dilimlerindeki kölelik müessesesi, henüz yeterince incelenmiş ve gün yüzüne çıkarılmış değildir. Hiç şüphesiz bu yerlerden biri de 1571 ile 1878 yılları arasında 307 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kıbrıs'tır.

Akdeniz dünyasında kölelik tarihsel açıdan önemli bir kurumdur.⁸ Nitekim Osmanlı fethi öncesinde Kıbrıs adasında da kölelik sisteminin cari olduğu, bilhassa 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Venedikliler ve Cenovalıların tarımsal üretimde geniş biçimde kölelerden istifade ettikleri bilinmektedir. Bu dönemlerde tarlalarda çalıştırılmak üzere dışarıdan çok sayıda esir getirildiği ve toprağa bağlı köle sayısının ada nüfusunun %80'ini geçtiği ifade edilir.⁹ Adanın Osmanlılarca ele geçirilmesiyle buradaki toprağa bağlı kölelerin tamamının serbest bırakıldığı ve adada Osmanlı kölelik sisteminin uygulanmaya başladığı belirtilir.¹⁰ Osmanlı öncesinde olduğu gibi¹¹ Osmanlı döneminde de önemli bir köle yolu üzerinde bulunan Kıbrıs adası,¹² Mağusa ve Baf limanlarıyla Doğu Akdeniz köle ticaretinin önemli bir

5 Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 4; İslâm dünyasında köleliğin Batı dünyasına nazaran daha geç kaldırılmasının önemli bir sebebi olarak Batı'daki kölelik sisteminin çok daha sert olması düşünülebilir. Benzer bir yaklaşım için bk. Toledano, *Köle Ticareti*, s. 234; Batı ve Osmanlı'daki kölelik sistemine karşılaştırmalı bir yaklaşım için bk. Murat Sarıcık, *Batılı Kölelik Anlayışı Karşısında Osmanlı'da Kölelik, Câriyelik ve Harem*, Isparta: yy., 1999.

6 Nihat Engin, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998, s. 176.

7 Kadıların verdikleri i'lam, hüccet ve cezalarla görevleri gereği tuttıkları çeşitli kayıtları ihtivâ eden defterlere şer'iyeye sicilleri veya kadı sicilleri gibi adlar verilmektedir (bk. Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1986, s. 1). "Hâkim mahkemeye sicillât defteri vaz' edip vereceği i'lamât ve senedâtı hîle ve fesâdden sâlim olabilecek muntazam bir sûrette ol deftere kayd ve tahrîr ve onun hıfzınâ dikkat ve i'tinâ eder" (bk. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, md. 1814).

8 Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York: New York University Press, 1993, s. 240.

9 Jennings, *Christians and Muslims*, s. 240; kimi kaynaklarda toprağa bağlı kölelerin 1560 yılında 93.440 kişiyle ada nüfusunun %33'ünü oluşturduğu ifade edilir (bk. Theodore Papadopoulos, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*, Nicosia: Cyprus Research Centre Press, 1965, s. 19).

10 Jennings, *Christians and Muslims*, s. 240.

11 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (trc. Mehmet Ali Kılıçbay), I-II, İstanbul: Eren Yayınları, 1990, II, 71.

12 Akdeniz'in Trablus, Bingazi ve İskenderiye limanlarından Anadolu, Rumeli ve Doğu Akdeniz limanlarına köle taşıyan yelkenli tekneler, kısıtlı kapasiteleri sebebiyle yol boyunca su ve yiyecek temini için Malta, Girit, Rodos ve

uğrak noktasıydı. Bilhassa Mağusa Limanı'nın Doğu Akdeniz köle ticaretinde çok stratejik bir konumda olduğu, köle tacirlerinin kölelerini satmak için sıklıkla buraya geldikleri bilinmektedir.¹³ Adadaki köle ticaretinde Lefkoşa, Baf ve Mağusa'nın en önemli şehirleri olduğu, söz konusu ticaret bakımından Baf'ın sakin, Mağusa'nın canlı, Lefkoşa'nın ise önemli bir pozisyonunun olduğu ifade edilir. Limasol ve Girne'nin ise köle ticaretinde pek aktif olmadığı düşünülmektedir. Adadaki Osmanlı egemenliği süresince köle ticaretinin rahat ve özgür biçimde devam ettiği,¹⁴ ada sakini kadın erkek pek çok kişinin bir veya birden fazla kölesinin olduğu ifade edilebilir. 1878 yılında İngiltere'ye devriyle Kıbrıs'ta kölelik hukukî anlamda sona ermişse de "besleme" veya "gönüllü kölelik" adı verilen uygulamalarla bir süre daha varlığını hissettirmiştir.¹⁵

Osmanlı Kıbrısı'ndaki kölelik müessesesi hakkında yeterli düzeyde araştırmalar olmadığından konu aydınlığa kavuşturulamamıştır. Adadaki bu kuruma dair paylaşılan bilgiler genelde bu konuya odaklı olarak değil de farklı araştırmalar içerisinde değinilme suretiyle paylaşılmıştır. Konuya odaklı ilk çalışma ünlü müsteşrik Ronald C. Jennings'e aittir. "Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640" adlı makalesinde 1590 ile 1640 yılları arası Kıbrıs kadı sicillerindeki siyahî köleleri inceleme konusu edinmiştir.¹⁶ Osmanlı Kıbrısı'ndaki kölelik üzerine yapılan bir diğer çalışma da "Servants, Slaves and Concubines in Ottoman Cyprus (1571-1878)" adlı makaledir.¹⁷ Bu çalışmanın da temel kaynaklarını önceden yapılmış diğer araştırmalardaki dağınık halde bulunan bulgu ve değerlendirmeler oluşturur. Araştırma, Osmanlı Kıbrısı'ndaki hizmetçilik ve kölelik üzerine derli toplu bilgiler vermesi ve alana katkı sunması açısından oldukça değerlidir. 19. yüzyıl Osmanlı Kıbrısı'ndaki kölelik sistemini kadı sicilleri temelinde inceleyen bir başka kıymetli çalışma da "Kıbrıs'ta Kölelik 1800-1878" adlı makaledir.¹⁸ M. Akif Erdoğan'ın *Kıbrıs'ta Osmanlılar II* adlı çalışması da adanın 1580-1680 yılları arasındaki kölelik müessesesi hakkında zengin bilgiler barındırmaktadır.¹⁹ Son olarak konu kadı sicilleri temelinde tarafımızdan "XVII. Yüzyıl Kıbrıs'ında

Kıbrıs adalarını kullanmışlardır (bk. Toledano, *Köle Ticareti*, s. 33).

13 M. Akif Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2009, s. 104.

14 Erdoğan, *Osmanlılar*, s. 100.

15 1878'den İkinci Dünya Savaşı'na kadar Kıbrıs'taki birçok fakir aile çocuğunu ev hizmetkârlığı yapmak üzere zengin ailelere vermişlerdir. Bunun yanı sıra 1878'de hürriyetlerini elde eden kölelerin birçoğu eski sahiplerini terk edip özgürce yaşamak yerine kalan ömürlerini onların yanında ev hizmetkâri olarak geçirmiştir. Geniş bilgi için bk. Mete Hatay, "Servants, Slaves and Concubines in Ottoman Cyprus (1571-1878)" *Ottoman Cyprus a Collection of Studies on History and Culture* (ed. Michalis N. Michael, Matthias Kappler, Eftihios Gavriel), Wiesbaden: yy., 2009, s. 162.

16 Ronald C. Jennings, "Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640", *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, İstanbul: The Isis Press, ts., s. 553-565.

17 Hatay, "Ottoman Cyprus", s. 161-180.

18 Güven Dinç – Cemil Çelik, "Kıbrıs'ta Kölelik 1800-1878", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Güz 2012, V, sy. 23, s. 185-196.

19 Erdoğan, *Osmanlılar*, s. 2009.

Hürriyetin Tescili: İtknâmeler (Âzâtlık Belgeleri)”²⁰ ve “17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicillerine Göre Kölelik İddiası Karşısında Hürler ve Âzâtlılar”²¹ adlı makalelerde incelenmiştir.

Bu makale şimdiye kadar yeterince ve bütüncül olarak çalışılmamış olan 17. ve 18. yüzyıl Kıbrıs kadı sicilleri ışığında Osmanlı Kıbrıs'ında köleliğin görünümünü, yani bir diğer ifadeyle adadaki köleliğin dönemin kadı sicillerine yansımaları konu edinmektedir. İncelemek mevzu bilhassa 17. ve 18. yüzyıla ait mevcut Kıbrıs kadı sicillerinin tamamını içermesiyle daha nitelikli bulgulara ulaşılması ve belgelerdeki köleliğe dair tüm görünümlere odaklanarak bütüncül bir tablo oluşturması açısından ehemmiyet arz etmektedir.²²

1. Âzât Edilen Köleler

İlgili döneme ait kadı sicillerinde çok sayıda kölenin muhtelif yollarla âzâtlıklarını elde ettikleri görülmüştür. Bunlar genellikle iki şekilde meydana gelmiştir: Birincisi, efendilerin doğrudan itknâme (âzâtlık belgesi) düzenlemesi; ikincisi ise âzâtlık iddiası sebebiyle dava açılması sonucu mahkeme kararıyla özgürlüğünü elde edilmesidir. Bunların dışında âzâtlık durumuna muttali olan vârislerin veya şahitlerin dava açılmaksızın mahkemeye kendi rızalarıyla beyan vermeleriyle de bazı âzâtlıklar gerçekleşmiştir. Bu âzâtlıklar itknâmelerle beraber burada ele alınacak olup dava açılması sonucu kazanılan hürriyetlere bir sonraki başlık altında yer verilecektir.

17. ve 18. yüzyıla ait Kıbrıs kadı sicillerinde toplam 31 itknâme belgesi tespit edilmiştir. Bunların 19'u 17., 12'si de 18. yüzyıla aittir. 18. yüzyıla ait dört belgede, sahipleri tarafından âzât edilen ancak ellerinde âzâtlıklarını ispat edecek itknâmeleri olmayan kimi kölelerin âzât oldukları, vâris veya şahitlerin kendi iradeleriyle mahkemeye müracaat etmesiyle tescil edilmiştir. 17. yüzyıla ait bir belgede, miras olarak devralınan bir köle, yeni sahibi tarafından belli bir meblağ karşılığında hürriyetine kavuşturulmuştur.²³ Benzer şekilde 18. yüzyıla ait bir belgede de bir yıl süreyle “sadakat ve istikamet” ile kendisine hizmet etmesi şartıyla kölenin bir yıl sonra âzât olması vaat edilmiştir.²⁴ Zikredilen örneklerde olduğu üzere ücret veya hizmet mukabili kölenin hürriyetinin bağışlanması İslâm hukukunda bir âzât yöntemi olup Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerinde de pratiğe yansımıştır. Yine 18. yüzyıla ait bir başka belgede şahıs kendisine miras olarak kalan bir kölenin merhum efendisi tarafından müdebber kılındığını, dolay-

20 Ümit Güler, “XVII. Yüzyıl Kıbrıs'ında Hürriyetin Tescili: İtknâmeler (Âzâtlık Belgeleri)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, LVIII, sy. 2, s. 63-88.

21 Ümit Güler, “17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicillerine Göre Kölelik İddiası Karşısında Hürler ve Âzâtlılar”, *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, Haziran 2017, II, sy. 2, s. 169-194.

22 Araştırma sürecinde yüzlerce tereke kaydına ve bu kayıtlarda da köleliğe dair birçok bilgiye rastlanmıştır. Söz konusu tereke kayıtlarının bu çalışmanın çerçevesine dâhil edilmesi makale formatını zorlayacağından tereke kayıtlarındaki kölelerin müstakil bir araştırma konusu edilmesi uygun görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmamız tereke kayıtları dışındaki kölelik görünümlerini ele almaktadır.

23 Kıbrıs Şer'iyeh Sicilleri (KŞS)-4-127/295.

24 KŞS-8-28/182.

sıyla âzât olduğunu beyan etmiştir.²⁵ Nitekim bir kölenin müdebber kılınması, efendi hayattayken kendisinin vefatından sonra kölesinin âzât olmasını vadetmesiyle meydana gelir ki bu da İslâm hukukunda var olan ve uygulamaya çokça yansıyan bir köle âzâdı yöntemidir. İlgili dönemde köleler genelde âzâtlık iddiası veya kaydı için mahkemeye gitmiş olsalar da zaman zaman âzâtlı olmadıklarına dair ikrarlarını da tescil ettirmişlerdir. Örneğin 1019/1610 tarihli bir belgede efendisi vefat ettiğinden mülkiyeti, müteveffanın eşine kalan bir köle, mahkeme huzurunda eski efendisine 30 yıldan beri hizmet ettiğini ve âzâtlı olmadığını tescil ettirmiştir.²⁶ Anlaşıldığı kadarıyla kölenin yeni sahibi olan müteveffanın hanımı, kölenin ileride âzâtlık iddiasında bulunma ihtimaline karşı tedbir amaçlı bu belgeyi oluşturmasını istemiştir. Ayrıca belgeden kölenin 30 yıl gibi uzun bir süreden beri aynı kişiye hizmet ettiği de anlaşıldığından Osmanlı'da kölelerin genelde yedi yıllık bir sürenin sonunda âzât edildiği şeklindeki değerlendirmelerin²⁷ en azından 17. ve 18. yüzyıl Kıbrıs'ı için geçerli olmadığı söylenebilir. Zira araştırmamızda ve Kıbrıs üzerine yapılan diğer araştırmalarda bu doğrultuda bir kanaat oluşturacak herhangi bir bilgiye veya bulguya rastlanmamıştır.

Görüldüğü gibi ilgili dönemde çok sayıda köle âzât edilmiştir. Ancak tüm âzât işlemleri sadece yukarıda belirtilen rakamlardan ibaret değildir. Yeri geldiğinde temas edileceği üzere birçok köle âzâtlık iddiası sebebiyle ya kendisinin ya da efendisinin mahkemeye müracaatı sonucunda âzâtlığını ispat edecek ve hürriyetini kazanacaktır. Bunun haricinde âzât edilen kölelere itknâme düzenlemek hukukî bir zorunluluk olmadığından her âzât vakası kadı sicillerine yansımamıştır. Kaldı ki ilgili döneme ait kadı sicillerinin tamamı günümüze ulaşmış da değildir. Dolayısıyla bu dönemde ne kadar kölenin âzât edildiğini kestirebilmek oldukça güç olmakla beraber yukarıda belirtilen rakamlardan daha fazla olduğu açıktır. Zira birçok belgede muhtelif vesilelerle bazı âzâtlı kölelerin adı geçer, fakat bunlara ait itknâmeler mevcut belgeler arasında yer almaz. Ancak âzât işlemine şahit tutmanın veya onu tescil ederek itknâme düzenlemenin, hukukî bir zorunluluğu olmasa da yaşanan sosyal şartlar gereği çokça tercih edildiği anlaşılmaktadır. Görünen o ki Allah rızasını umarak kölesini âzât eden birçok kişi, onların icap ettiği hallerde hürriyetlerini ispat konusunda sıkıntı yaşamamasını istememiş ve bu amaçla mahkemeye giderek itknâmeler düzenlemişlerdir. Zira ileride ele alınacağı üzere efendi vefat ettikten sonra vâris veya vâsi gibi kişilerin âzâtlı köleye el koymaya çalıştıkları olmuştur. Bunun haricinde elinde itknâmesi olmadan yer değiştiren veya yolculuğa çıkan âzâtlı kölelerin, kaçan köleleri yakalayıp sahiplerine teslim etmekle görevli memur olan yavacı tarafından abd-i âbık (kaçak köle) sanılarak alıkonmaları da muhtemeldir.²⁸

25 KŞS-11-33/124.

26 "Oldur ki; Rıdvan b. Abdullah nâm kimesne meclis-i şer' de mahmiyye-i Lefkoşa sâkinlerinden Aynî bt. Musa nâm hâtûn bi'l-muvâcehe bi't-tav'i's-sâf ikrâr ve i'tirâf edüp mezbûr Aynî hâtûnun müteveffâ zevci Şirullah Bey nâm kimesnenin abd-i memlûkü olup otuz yıldan beri hizmet ederin ve âzâd edüp eline itknâme dahi vermemiştir dediği kelimâtı bi't-taleb kayd olundu" (KŞS-3-130/784).

27 İlgili görüşler için bk. Erdem, *Köleliğin Sonu*, s. 193-200; Ali İhsan Karataş, "Bursa Şer'iyeye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış", *İSTEM (İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musiki Dergisi)*, 2007, V, sy. 9, s. 68.

28 İzzet Sak, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler 17. ve 18. Yüzyıllar* (doktora tezi, 1992), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 89.

Köle âzât edenlerin cinsiyeti açısından itknâmelere bakıldığında âzâtların daha çok erkekler tarafından yapıldığı görülür. Zira 17. yüzyıla ait 19 âzât işleminin 13'ünü erkekler, beşini kadınlar gerçekleştirmiştir. Bir diğer âzât işlemi de karı koca ortak mülkiyetlerinde bulunan köleyi müştereken âzât etmişlerdir. 18. yüzyıl itknâmelerinde de âzâdı gerçekleştirenlerin dokuzu erkek olup üçü kadındır. Yine bu dönemde tedbir²⁹ ve kitâbet³⁰ akitlerini gerçekleştirenler de erkektir. Kölenin âzâtlık durumunun efendinin vefatından sonra vasi veya şahitlerce mahkeme huzurunda tescil ettirildiği kayıtlarda ise efendilerin üçü kadın, biri erkektir. Genel olarak erkeklerin kadınlara göre daha fazla köle âzâdında bulunmasının arkasında yatan sebebin ekonomik gücün aralarındaki dağılımdan kaynaklandığı düşünülebilir. Bunun yanı sıra ilgili dönemde kadınların da azımsanmayacak düzeyde köle âzâdında bulunabilmiş olmaları, dönemin konjonktürel şartları içerisinde Osmanlı Kıbrıs'ındaki kadınların iktisadî güçlerine ve hürriyetlerine yönelik dikkate alınması gereken önemli bir göstergedir. Hatta bu dönemde bazı kadınlar âzât ettikleri kölelerine bir bütün olarak ev hibe ettikleri gibi³¹ kendi oturdukları evlerin bir odasını bağışladıkları da olmuştur.³² Kimi zaman da âzât ettikleri kölelerine vasiyette bulunarak mal bırakma yoluna da gitmişlerdir.³³ Âzât ettikleri kölelerine bu şekilde yardımda bulunan kişilerin çoğunluğunun kadın olması da onların erkeklere nazaran daha hayırsever oldukları izlenimi vermektedir.³⁴

İlgili dönemde köle âzâdında bulunanların ve dolayısıyla âzât edilenlerin çoğunun adanın merkez kazasından, yani Lefkoşa'dan olduğu ifade edilebilir. Zira 17. yüzyıla ait belgelerde köle âzât eden kişilerin ikisi Girinye (Girne) kazasında mukim olmakla birlikte geri kalanı Lefkoşa kazasındandır. 18. yüzyılda da yine benzer şekilde 12 itknâme belgesinin 11'inin sahibi Lefkoşa kazasından olup biri Tuzla'dandır. Bunların dışında köle âzâdına dair olan altı belgenin beşinde efendi ve kölelerin Lefkoşa'dan, birinde ise Gırne'den olduğu görülmüştür. Haddizatında köle sahibi olmak ile maddî güç arasında yakın bir ilişki bulunması sebebiyle, zengin kesimin daha yoğun yaşadığı ada merkezinde köle âzâdının daha çok olması takdir edilebilecek bir netice olduğu gibi, incelenen sicillerin Lefkoşa kadılığına ait olmasının da etkisi yadsınamaz.

Âzât edilen kölelerin cinsiyet dağılımına bakıldığında 17. yüzyılda hemen hemen yarı yarıya olmak üzere dengeli bir durum söz konusudur. Bu dönemde âzât edilenlerin 10'u kadın (câriye) olup dokuzu erkektir. 18. yüzyıla ait itknâmelerde ise yedi erkek ve dört kadın

29 Tedbir, efendinin ölümüne bağlanmış olan köle âzâdı demektir (bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 555).

30 Kitâbet, efendi ile sahibi olduğu kölesi arasında terettüp eden ve kölenin belli bir bedel karşılığında özgürlüğünü elde etmesi üzerine kurulu bir akittir (bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk*, s. 312).

31 KŞS-1B-37/35.

32 KŞS-8-140/480.

33 KŞS-14-14/57; Âzât edilen kölelere efendileri tarafından barınabilecekleri bir ev ve kendilerine yetecek kadar eşya hibe etmenin Osmanlı toplumunda yaygın bir adet olduğu ifade edilir (bk. Karataş, "Köleliğe Bir Bakış", s. 161).

34 Âzât ettiği kölelerine vasiyetle mal bırakan erkek için bk. KŞS-15-181/617.

(câriye) âzât edilmiştir.³⁵ Yine bu dönemde tedbir ve kitabet akdine konu olan köleler de erkek olup diğer dört âzâtlık kaydının üçünde kadın, birinde erkek köle işleme konu olmaktadır. Etnik köken bakımından ise kadın ve erkek âzâtlılar arasında bariz bir ayrımın bulunmadığı, söz konusu kölelerin 17. yüzyılda daha çok Rus ve Zenci³⁶ olduğu, bunların haricinde Çerkez ve Macar gibi çeşitli ırklara da rastlandığı söylenebilir.³⁷ 18. yüzyılda ise oldukça baskın bir biçimde zenci kölelerin artışa geçtiği görülmüştür.³⁸ Nitekim 12 itknâmede zikri geçen kölelerin 10'u zenci olup biri Rus'tur. Bir diğer itknâme belgesinde ise ırk tespit edilememiştir. İtnâmelerin dışındaki bir tedbir ve bir âzâtlık tescil belgesinde ırk zikredilmemiş olup bunların dışındaki dört belgede kölelerin zenci oldukları ifade edilmiştir. İlgili dönemdeki köle âzâtlarına tarafların müntesibi oldukları din açısından bakıldığında gerek efendilerin gerekse âzâtlıların tamamının Müslüman oldukları ifade edilebilir.³⁹ Bu noktada Osmanlı Kıbrıs'ında gayrimüslimlerin köle sahibi olup olamadıkları sorusu önemlidir. Söz konusu dönem mevzuatında gayrimüslimlerin köle sahibi olabilmeleri hususunda zaman zaman değişiklikler meydana gelmiştir. Bu meseleye ileride ayrıca temas edilecektir.

Bu dönemde âzât edilen köleler için oluşturulan itknâmelerin tamamına yakını Osmanlı Türkçesi'yle olup sadece bir belgenin Arapça kaleme alındığı tespit edilmiştir.⁴⁰ Bu nitelik söz konusu itknâmeye mahsus olmayıp başka mahkeme kayıtlarının da Arapça tutulduğuna rastlanmıştır.⁴¹ Döneme ait itknâmeler genel itibarıyla şekil ve içerik olarak belli bir tarzda tutulmuşlardır. Örnek olarak 1144/1732 tarihli şu belge zikredilebilir:

“İtnâme

Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşâda vâki' Mevlevîhâne Şeyhi umdetü's-sâlikîn kerâmetli Sadri Mehmed Efendi meclis-i şer' -i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde uzun boylu kara gözlü

35 Geriye kalan bir itknâme kaydında ise hangi cinsten kaç köle âzât edildiği belirtilmeksizin toplu âzât işlemi yapılmıştır. Âzâtlı kölelerin isimleri, vasıfları ve kökenleri hakkında detaylı bilgi için bk. Güler, “İtnâmeler (Âzâtlık Belgeleri)”, s. 63-88.

36 Adadaki zenci kölelerin menşesine yönelik değerlendirmeler için bk. Jennings, *Studies on Ottoman Social History*, s. 553 vd.

37 Kıbrıs'a dışarıdan getirilmiş olan bu kölelerin nüfusun kozmopolitleşmesini sağladığı ve hürriyetlerine kavuştuktan sonra muhtelif statülerle topluma entegre oldukları belirtilir (bk. Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)* [doktora tezi, 1998], İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 401).

38 Bernard Lewis'e göre Osmanlı'da askeri gerilemeye paralel olarak beyaz kölelerin temin edildiği Avrupa ve Kafkasya kaynakları azalmış ve köle kaynaklarında Afrika ön plana çıkmıştır (*İrk ve Kölelik*, s. 24). Osmanlı Anadolu'sundaki zenci köle miktarının 19. yüzyılda bariz bir artış gösterdiği genel bir kabul olmakla birlikte Kıbrıs'ta 18. yüzyılda zenci kölelerin baskın bir hal aldığı ifade edilebilir.

39 İncelenen belgelerde zimmîlerin köle âzât edip itknâme oluşturmaları vaki olmamışsa da Osmanlı'nın değişik bölgelerinde bunun muhtelif örnekleri vardır (bk. Ümit Ekin, “17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, XXIX, sy. 47, s. 31; Karataş, “Köleliğe Bir Bakış”, s. 149).

40 KŞS-3-30/195.

41 Ümit Güler, *Osmanlı Kıbrıs'ında Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 53. Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerinde de Arapça itknâmelerin tutulduğu bilinmektedir (bk. İbrahim Ethem Çakır, “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cârîyeler, Sofya 1550-1684”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014, sy. 36, s. 209).

zenciyyü'l-asl Abdullah nâm gulâm abd-i memlûküm olmağla hasbeten li'llâhi te'âlâ ve taleben li-merzâti Rabbihî'l-a'lâ malımdan ı'tâk ve sâir ahrâr-ı asliyyîn silkine idrâc [u] ilhâk eyledim ba'de'l-yevm mevsûf-ı mezbûr Abdullah sâir ahrâr-ı asliyyîn gibi hür olup üzerine hakk-ı velâdan gayrı hakkım kalmamışdır dedikde gibbe't-tasdikîş-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.”⁴²

Belgede önce köle sahibi tanıtılmış daha sonra âzât edilen kölenin birtakım fiziksel özellikleri ve kökenini içeren bilgilere yer verilmiştir. Kölenin gönül hoşluğuyla Allah rızası için âzât edildiği, artık onun da diğer hürler gibi olduğu ve üzerinde velâ-i itâkadan⁴³ başka hak kalmadığı efendi tarafından beyan edilmiştir. Bu ifadelerin haricinde tüm belgelerin sonunda tarih ve yapılan işleme mahkeme huzurunda şahitlik eden şühûdü'l-hâl de zikredilmektedir. Döneme ait itknâmeler genel olarak bu çerçevededir. Bu belgelerde dikkati celbeden bir başka husus, kölelerin birtakım fiziksel özelliklerine de genelde yer verilmiş olmasıdır. Bunun sebebinin âzât edilen köleyi ihtilafa mahal bırakmayacak şekilde açıkça beyan etme gayesi olduğu düşünülebilir. Zira âzâtlı köle, efendisi vefat ettikten sonra vâris veya vasî gibi kişilere ya da yabancı bir yerde ihtiyaç hâsıl olduğu takdirde âzâtlı olduğunu bu belge ile ispat edecektir. Nitekim incelenen belgelerde ellerinde itknâmesi olmayan âzâtlı kölelerin birçok defa kölelik iddiasına maruz kaldıkları gözlenmiş olup bu konu bir sonraki başlık altında ele alınacaktır.

Bu dönemde kölenin efendi tarafından âzât edilip vasî⁴⁴ olarak tayin edildiğini de belirtmek gerekir.⁴⁵ Nitekim bu vaka, bir köle ile efendi arasında meydana gelen güven ilişkisini göstermesi bakımından güzel bir örnektir. 1016/1607 tarihli bir başka belgede önemli bir şahsiyet olan Kaptan-ı Derya Cafer Paşa'nın, kurduğu vakfına idareci olarak tayin ettiği neslinin kesilmesi durumunda âzâtlı kölelerinin ve onların çocuklarının idareci olmasını kayıta altına aldırması da dikkati celbeden bir vakadır.⁴⁶

Osmanlı Kıbrısı üzerine yapılan kimi araştırmalarda köle sahibi öldüğünde kölenin de genelde âzât edildiği ifade edilmekteyse de⁴⁷ böyle bir yargı ve genelleme isabetli değildir. Zira Osmanlı genelinde ve Kıbrıs'ta bu yargıyı doğrulayacak hukukî bir mesnet olmadığı gibi, genellemeye götürecek uygulamalar da yoktur. Haddizatında gerek itknâmelerden

42 KŞS-14-32/141.

43 Âzât olma, köle ile efendi arasında velayet bağımlı oluşturduğundan ortaya çıkan bu velâ hakkı, efendiyi âzâtlı kölesi üzerinde başka vârisleri olmaması durumunda mirasçı kılar.

44 Vasî, bir kimsenin mallarında veya çocuklarının işlerinde tasarrufta bulunması amacıyla tayin edilen kişi anlamına gelir (bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk*, s. 598).

45 KŞS-15-186/625.

46 "...el-iyâzü billâhi te'âlâ vâkıfın zürriyeti münkariz oldukdan sonra utekâsi ve evlâd-ı utekâsi mütevellî olup..." bk. KŞS-2-14/27.

47 Jennings, *Christians and Muslims*, s. 242. Gerek itknâmelerde gerekse âzâtlık durumuyla ilgili dava kayıtlarında âzât işlemlerinin umumiyetle efendilerin sağlıklı oldukları zamanlarda yapıldığı ifade edilmektedir. İtnâmâ örnekleri için bk. KŞS-2-27/45; KŞS-3-88/555; KŞS-3-30/195; KŞS-4-195/452; KŞS-4-66/174; KŞS-5-54/150; KŞS-5-103/275; KŞS-5-24/61; Dava örnekleri için bk. KŞS-4-109/253; KŞS-4-182/426; KŞS-5-97/260; KŞS-5-185/435; KŞS-6-67/196.

gerekse âzâtlıkla ilgili dava kayıtlarından⁴⁸ efendilerin hayatta ve sıhhatli iken âzât işlemlerini gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Bunun haricinde, gayrimüslim bir kölenin İslâm'ı kabul ettiği takdirde âzât edilmesinin gerektiği yönünde bir değerlendirme de bulunmaktadır⁴⁹ ki bu değerlendirmenin de ilgili dönemdeki mevzuat ve uygulamalar dikkate alındığında isabetli olmadığı ifade edilebilir.⁵⁰ Zira konuya dair mevzuat ve uygulamalarda böyle bir gereklilik söz konusu olmamıştır.⁵¹

Bilhassa itknâmelerin içeriğinden, köle âzâdında bulunmanın temel motivasyon kaynağının İslâmî referanslar olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Özellikle iyiliği veya köle âzâdını teşvik eden âyet⁵² ve hadisler⁵³ birçok belgede lâfzen zikredilmektedir. Binaenaleyh Osmanlı Kıbrıs'ında İslâmî referansların, kölelerin hürriyetlerini kazanmaları noktasında pozitif bir etki oluşturarak teşvik edici bir rol oynadığı ifade edilebilir.⁵⁴

2. Âzâtlığın İnkârı ve Köleleştirilmek İstenen Hürler

Daha önce çok sayıda Müslümanın hafife alınmayacak bir maddî değer ifade eden kölelerini Allah rızası için âzât ettiklerinden bahsedilmişti. Ancak döneme ait bazı belgelerde madalyonun diğer yönüne de işaret edildiği, âzât edilen kölelerin bazen efendileri tarafından, bazen de efendilerin vefatından sonra genel olarak vâris ve vasî gibi kişilerce âzâtlıkları inkâr edilerek kendilerine el konulmaya çalışıldığı da ifade edilmelidir. Yine bu dönemde az sayıda da olsa bazı hür kişilerin muhtelif yollarla köleleştirilmeye teşebbüs edildiği de vaki'dir. Bu başlık altında öncelikle âzâtlığı inkâr edilen köleler ele alınacak olup daha sonra köleleştirilmek istenen hürlerle temas edilecektir.

48 KŞS-4-182/426; KŞS-4-109/253; KŞS-5-97/260; KŞS-5-185/435; KŞS-6-67/196.

49 Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, Gazi Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000, s. 210.

50 Toledano, *Köle Ticareti*, s. 6.

51 Sadece şöyle bir kısıtlamadan bahsedilebilir: İlgili dönemde gayrimüslimlerin Müslüman köle edinmeleri yasaktı ve onlar da Müslüman olan kölelerini ellerinde tutamayacaklarından Müslümanlara satmaktaydılar. Geniş bilgi için bk. Nevzat Erkan, *18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri-Şer'iyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında* (doktora tezi, 2012), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 164.

52 “(İnsanların diriltileceği) O gün, ne mal fayda verir, ne de evlat. Ancak Allah'a kalb-i selim (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur)” 26/Şuarâ: 88, 89. Örnek için bk. KŞS-2-27/45; KŞS-3-30/195.

53 “Abd-i mezbûru hisbeten li'llâhi te'âlâ ve amelen bi-mâ kâle seyyidü'l-beşer ve sâhibü'l-havzi'l-kevser 'men-e'taka rakabeten mu'mineten e'taka'llâhu te'âlâ bi-küllü uzvin minhâ uzven minhu fi'n-nâr' hadis-i şerifi üzere tahrir ve it'ak ve mülkümünden ihrâc ve âzâd eyledim” (Adı geçen köleyi Yüce Allah'ın rızası ve kevser havuzunun sahibi olan insanların efendisi Hz. Peygamber'in şu dediğiyle âmil olmak için mülkiyetimden çıkararak onu özgürleştiriyor, âzât ediyorum: “Kim Müslüman bir köleyi âzât ederse Allah da onun her organına karşılık âzât edenin bir organını cehennemden âzât eder” (bk. KŞS-5-103/275; KŞS-5-24/61). Hadis için bk. Buhârî, Keffârât 6; Müslim, Itk 23; Ebû Dâvûd, Itâk 13; Tirmizi, Nüzûr 14.

54 Bernard Lewis'e göre Yeni Dünya'da köle sayısında büyük ve hızlı bir artış yaşanırken Müslüman toplumunda tarihi süreç içerisinde köle sayısı gitgide azalma göstermiştir. Yazara göre bu durumun başlıca sebebi Müslümanların sahip oldukları köleleri sık sık âzât etmeleridir (*İrk ve Kölelik*, s. 21). İslâm'da köleliğin sona erme yollarına dair geniş bilgi için bk. Abdullah Nâsîh Alvân, *Nizâmü'r-rık fi'l-İslâm*, yy: Dârü's-Selâm, 2004, s. 47 vd.

Daha önce de ifade edildiği gibi âzât edilen kölelere efendileri tarafından verilen itknâmeler, âzâtlıklarının inkârına yönelik her nereden bir iddia gelecek olursa olsun resmi bir belge hüviyeti taşımakta ve âzâtlıyı güvence altına almaktaydı. Ancak bu belgelerin düzenlenmesi tamamen efendilerin inisiyatifindedir ve her âzâtlı kölenin bir itknâmesi olmamıştır. Bunun yanı sıra itknâmenin düzenlenmiş ve fakat zaman içerisinde kaybolmuş olma ihtimali de söz konusudur. Dolayısıyla âzât olmuş fakat âzâtlığı inkâr edilmiş bir kölenin yapması gereken, âzâtlığına şahitlik edecek kişileri mahkeme huzuruna çıkartmaktır ki ilgili belgeler bu konuda âzâtlıların sıkıntı yaşamadıklarını göstermektedir. Zira oldukça dikkat çekici bir biçimde herhangi bir zorunlulukları olmamasına rağmen âzâtlığa şahitlik eden “hürler” sıklıkla mahkemede bulunmuş ve kölenin hürriyetine kavuşmasına vesile olmuşlardır.

Söz konusu dönemde âzâtlık davaları umumiyetle âzât edilen kölelerin âzâtlıklarının inkârı sebebiyle meydana gelmiştir. Başta vârisler olmak üzere sırasıyla efendiler, beytülmal eminleri ve vasî gibi kişiler vuku bulan ihtilafların müsebbipleri olarak anılabilir. Bu süreçte vârislerle âzâtlıların hürriyet konusunda karşı karşıya geldikleri dava sayısı 14'tür ve bu da toplam sayısı 32 olan âzâtlık davalarının %44'üne tekabül etmektedir. Davalı ya da davacı olsun bu davaların tamamını vârislere karşı âzâtlıların kazandığı gözlenmiştir.

Söz konusu çerçevede vârislerden sonra en fazla ihtilafın efendilerle yaşandığı ifade edilebilir. Zira efendilerle köle ya da âzâtlıların karşı karşıya geldikleri dava sayısı sekizdir ve bu da oran olarak %25'e denk gelmektedir. Bunların dördünde efendilerin âzâtlığı inkâr etmesine karşın âzâtlılar hürriyetlerini ispatlamışlardır. İkisinde hürriyet iddiası ispatlanamazken iki dava kaydında efendilerin kölelerine âzâtlığı vadettiği köleler tarafından iddia edilmiş; fakat bu vaatler hukukî bir bağlayıcılığı olmadığından mahkemece reddedilmiştir.

Yapılan tasnife göre üçüncü sırada beytülmal eminleri ve vasîlerle yaşanan ihtilaflar gelmektedir. Nitekim her ikisine dair üçer dava kaydı tespit edilmiş olup bu da %9'luk bir orana tekabül etmektedir. İlk olarak beytülmal eminleriyle yaşanan ihtilaflar zikredilecek olursa bunların tamamının âzâtlılar lehine sonuçlandığı ifade edilebilir. Bu ihtilaflar vârisi bulunmadığından vefat eden bazı kişilerin terekesine beytülmal emininin el koyması ve kimi âzâtlı kölelerin de hürriyetini inkâr ederek terekede yer aldığını iddia etmesiyle meydana gelmiştir.

Vasîlerle yaşanıp dava kayıtlarına yansıyan ihtilafların ise ikisi tedbir akdinin inkârı biri de âzâtlığın inkârı sebebiyle meydana gelmiştir. Dava sürecinde tedbir akdinin ispatlanmasıyla köleler âzâtlıklarını elde etmişlerdir. Bir diğer ihtilaf ise yine vasînin âzâtlığı inkâr etmesiyle mahkemeye taşınmış ve âzâtlı iddiasını ispat ederek hürriyetini kazanmıştır.

Yukarıda zikredilen bahislerin dışında âzâtlı kölenin vekil tarafından tekrar satılmak istenmesi ya da ümmü'l-veledlik vakaları da sayılabilir. Âzâtlının tekrar satılmak istendiği vakada âzâtlı iddiasını ispatlamış, ümmü'l-veledlikle ilgili olan dava ise köle tarafından ispatlanamamıştır.

Araştırmada 32 âzâtlık davasının 28'inde (%88) âzâtlığın ispatlandığı, dördünde ise ispatlanamadığı görülmüştür. Kazanılan davaların neredeyse tamamı âzâtlık işlemine şahitlik eden “hür” kişilerin mahkeme huzuruna çıkarak bu durumu beyan etmeleriyle meydana gelmiştir. Bu husus bilhassa iki cihetten ehemmiyet arz etmektedir. Birincisi âzâtlıkla ilgili 32 davanın 27'sinin⁵⁵ (%84) şahitler vasıtasıyla kazanılması – hukukî bir zorunluluğu olmasa dahi – âzât işlemine şahit tutmanın oldukça yerleşmiş bir uygulama olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim mahkeme huzuruna çıkan birçok şahit “hisbeten li'llâhi te'âlâ ve taleben li-merzâtihi bizim huzûrumuzda i'tâk edip bizi işhâd etmiştir biz bu husûsa şâhidleriz ve şehâdet dahi ideriz” ifadesini kullanmaktadırlar. Dolayısıyla bu uygulamanın, özellikle elinde itknâmesi olmayan âzâtlı köleler için son derece hayati bir ehemmiyeti haiz olduğu ifade edilebilir.

İkinci husus da, âzâtlık davalarının gerek davacı gerekse davalı pozisyonunda olsun %84'ünü âzâtlı köleler kazanmış ve bunu şahitler vasıtasıyla gerçekleştirebilmişlerdir. Bu durum kölelerin hürriyetlerinin sağlanmasına ve haklarının gasbedilmesine karşı gösterilen toplumsal hassasiyetin açık bir göstergesidir. Nitekim efendi, vâris veya vasî gibi kişiler tarafından yönlendirilen kölelik iddiasına karşın, âzâtlığını ispatlayınca kadar âzâtlıların hukukî olarak köle statüsünde buldukları dikkate alınmalıdır. Bu durumda hür kişilere, hatta kimi zaman makam mevki sahibi olan ehl-i örften kişilere karşı kölenin yanında durabilmek, dönemin toplumsal konjonktürü içerisinde onlara atfedilen insani değerın önemli bir tezahürü olarak yorumlanabilir.

Başlangıçta ifade edildiği gibi söz konusu dönemde hür insanların da zaman zaman köleleştirilmeye çalışıldığı gözlenmiştir. Ancak bu durumun Kıbrıs'a mahsus olmayıp Osmanlı genelinde görülen yaygın bir vaka olduğunu ve Osmanlı padişahlarının bununla mücadele ettiklerini de belirtmek gerekir.⁵⁶ Bu vakalar dört şahsın farklı yollarla köleleştirilmeye ya da köle olarak satılmaya çalışılması sonucunda vuku bulmuştur. Hürlükleri gasp edilen bu şahısların ikisi şahitler vasıtasıyla hürlüğü ispatlamış, biri ise uzlaşılı yoluyla hürriyetini elde etmiştir. Dördüncü şahsın mahkeme kaydında da hürlük iddiasından bahsedilmiş ve ifade beyanı kayıt altına alınmıştır. Mezkûr vakaların tamamının 17. yüzyıla ait olduğu ve 18. yüzyılın sicillerinde böylesi davaların bulunmadığı da ifade edilmelidir.

Görüldüğü üzere ilgili dönemde Kıbrıs adasında dolandırıcılık yoluyla bazı hür kişilerin köle olarak satıldıkları, kimi zaman da bilerek ya da bilmeyerek hür kişilere kölelik isnadında bulunulduğu vakidir. Bununla birlikte hürlük iddiasıyla açılan tüm davalar, davacılar lehine sonuçlanarak hürriyetlerini elde etmişlerdir. Bu süreçte kölelik isnadına maruz kalan ya da köle olarak satılan kişilerin Kıbrıs halkından olmamasına rağmen hürlüklerini ispatlama ve elde etme imkânına kavuştukları da gözlenmiştir.⁵⁷

55 Geriye kalan bir dava da vârisin âzâtlığı mahkemede ikrar etmesi yoluyla kazanılmıştır (bk. KŞS-10-61/217).

56 Erdem, *Köleliğin Sonu*, s. 38; Karataş, “Köleliğe Bir Bakış”, s. 158.

57 İlgili dönemde özgürlükleri inkâr edilen veya köleleştirilmek istenen hürler ve âzâtlılar hakkında geniş bilgi için bk. Güler, “Hürler ve Âzâtlılar”, s. 169-194.

3. Ticarî Bir Meta Olarak Köleler

Bu başlık altında döneme ait kadı sicillerinde kölelerin ticarî bir meta olarak mahkeme kayıtlarına yansıdığı belgelere odaklanılacaktır. İslâm hukukunda köleler, mülkiyete ve hukukî işlemlere konu olması bakımından eşya, hukukun diğer dalları açısından da şahıs statüsündedir.⁵⁸ Döneme ait sicillerde kölelerin oldukça rahat bir şekilde alınıp satılarak el değıştirdiği ve bazen kiraya verildiği gözlenmiştir. Elbette alım satımın olduğu yerde birtakım ihtilafların, çekişmelerin olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla söz konusu dönemde birçok defa, satılan kölenin ücretinin tahsilâtı, satış sonrası kölenin ölmesi veya kendisinde arız olan kusurlar, âzâtlı bir kölenin satış işlemine konu olması gibi muhtelif ihtilaflar meydana gelerek mahkeme kayıtlarına yansımış ve böylece Osmanlı Kıbrıs'ındaki kölelik kurumuna dair çok kıymetli veriler günümüze ulaşmıştır. Burada ilk önce doğrudan satış işlemine konu olan kölelere temas edilecek olup daha sonra bu mecrada meydana gelen davalar ele alınarak örnek vakalara yer verilecektir.

Bu döneme ait kadı sicillerinde doğrudan satış işleminin kaydı için oluşturulan belge sayısı sadece altıdır. Ancak köle alışverişinden kaynaklanan onlarca vakanın mahkeme kayıtlarına yansımış olması köle alışverişinin bu rakamdan çok daha fazla olduğuna işaret eder. Bu da ilgili dönemde köle alım satım işlemlerinin tescili için mahkemeye pek fazla müraacaat edilmediğini gösterir. Bu sonucun ortaya çıkmasında mahkemece yapılan tescil işlemlerinden belli bir miktar harç alınmasının etkisi olabileceği gibi tarafların kendi aralarında gerçekleştirdikleri hukukî işlemlere şahit tutmalarının yerleşmiş bir uygulama olmasının da belli bir payı vardır. Zira meydana gelen birçok ihtilafların yazılı delilden ziyade şahitler vasıtasıyla çözüme kavuşturulduğu gözlenmiştir. Bu da şahitlik uygulamasının ilgili dönemde yaygın bir toplumsal olgu olduğuna işaret ettiği gibi, hukuk sisteminin ve işleyişinin önemli bir uzvu olduğunu da göstermektedir.

Bazı mahkeme kayıtları da sadece satın alınan kölenin ücretinin ödendiğine dairdir.⁵⁹ Taraflar arasında alışverişte yaşanan sıkıntılar genelde ödemedi kaynaklandığı için bu konuda daha hassas davranılmış olsa gerektir. Zira köleyi satan kişi ücretin tahsil edilmediğini ortaya atması durumunda alıcının ödemenin yapıldığını ispatlaması icap edecektir.

Belgelere göre köle alışverişini elinde tutan kesim genellikle erkeklerdir. Ayrıca meydana gelen satış işlemlerinde bedel olarak çoğunlukla nakit paranın (akçe),⁶⁰ zaman zaman trampa usûlünün⁶¹ ve borç senedinin kullanıldığı görülür.⁶² Satılan kölenin câriye olduğu kimi alışveriş kayıtlarında cariye, hayzından temizlendiğine, dolayısıyla hamile

58 Muhammed Hamîdullah – Mehmet Âkif Aydın, "Köle", *DİA*, XXVI, 239.

59 KŞS-4-38/102; KŞS-8-146/493; KŞS-15-106/398.

60 KŞS-3-163/1016; KŞS-3-52/335.

61 KŞS-3-52/338; KŞS-3-64/420.

62 KŞS-20-136/324.

olmadığına dair ifadesine de yer verilmiş olması dikkati celbetmektedir.⁶³ Bu işlemin satış sonrasında câriyenin bir çocuk dünyaya getirmesi durumunda çocuğun nesebine dair muhtemel ihtilafları bertaraf etme amacı olduğu gibi; câriyenin tescil edilen bu ifadesi, satış sonrası yaşanması muhtemel başka problemleri giderme amacı taşıdığını da göstermektedir. Zira 1019/1610 tarihli bir belgede Mercan adlı câriye mahkemeye müracaat ederek eski sahibi İbrahim b. İsmail'in kendisini hamile bıraktıktan sonra sattığını iddia etmiş, İbrahim b. İsmail de bu iddiayı reddetmiştir. Ancak mahkemenin yemin tevcih etmesiyle yeminden kaçınmış, dolayısıyla iddiayı kabullendiğinden câriye kendisine iade edilmiştir.⁶⁴

Döneme ait bir dava kaydı, kölelerin belli bir fiyata satışı için bir başkasına emanet verilebildiğini, o kişinin de emaneti altında olan köleyi satabildiğini göstermektedir.⁶⁵ Belgede asıl dikkati celbeden husus kölenin her gün “sûk-ı sultanî” denilen çarşıya götürülüp müzayedeye yani açık artırmaya çıkarılmasıdır. Bu da Osmanlı Kıbrıs'ında kölelerin el değiştirme yollarından birini göstermesi açısından güzel bir örnektir.

Bazı mahkeme kayıtları efendilerin vefatından sonra kölelerin sıklıkla el değiştirdiğini göstermektedir. Miras olarak vârislere intikal eden mallar arasında olan köleler, sıklıkla vârislerin talebi sonucu satılığa çıkarılarak satılmış ve bedeli vârisler arasında bölüşülmüştür. Özellikle terekeden bu şekilde yapılan köle satışlarının çok sayıda olduğu ifade edilebilir. Satılan bu köleleri satın alan bazı kişiler, muhtemelen ileride vârislerle sorun yaşamamak için ödemenin yapıldığını mahkeme huzurunda kayıt altına aldırılmışlardır.⁶⁶

Bu dönemde bazı kölelerin kiraya verildiği de gözlenmiştir. Zira 1132/1720 tarihli bir belgede Hacı Ömer bin Mustafa, câriyesi Ayşe bt. Abdullah'ı senede 4 kuruş kira bedeliyle 10 seneye kadar toplamda 40 kuruşa İsmail Beşe b. Ali'ye kiraya vermiştir. Belgede câriyenin ne amaçla kullanılacağı belirtilmemiş olsa da kiraya veren kişinin şu ifadesi câriyenin kiracı tarafından istenildiği gibi kullanılabileceğini göstermektedir: “...müddet-i merkûme tamâmına değin câriye-i merkûme müstecir-i mezbûr İsmail Beşe'nin taht-ı icâresindedir; keyfe-mâ yeşâ' istihdâm eylesin...”⁶⁷ Daha önce de ifade edildiği gibi dönemin hukukî mevzuatı bakımından câriye veya genel olarak köle, mülkiyete ve hukukî işlemlere konu olması açısından mütekavvim mal, yani eşya olarak kabul edilirdi; dolayısıyla onların alınıp satılmaları, hibe edilmeleri, kiralanmaları, miras ve vasiyete, müstakil veya müşterek mülkiyete konu olmaları meşrudur.⁶⁸

Bir önceki başlık altında bu dönemde âzâtlı kölelerin veya hürlerin zaman zaman – kasıtlı ya da kasıtsızca – hürriyetlerine el konulduğundan veya satıldıklarından bahsedilmişti.

63 KŞS-3-64/421.

64 KŞS-3-174/1091.

65 “...beher yevm sûk-ı sultanîde müzâyede eylediğimde...” (bk. KŞS-15-177/608).

66 KŞS-8-146/493; KŞS-4-38/102.

67 KŞS-10-38/128.

68 Hamîdullah – Aydın, “Köle”, *DİA*, XXVI, 239.

Bu şekilde meydana gelen satış işlemlerinin akabinde âzâtlık ya da hürlük durumunun ortaya çıkmasıyla, müşteriler mahkemeye müracaat ederek ücretin satıcı tarafından geri ödenmesini talep etmişlerdir.⁶⁹ Ancak bazen âzâtlı, kendisinin satılışı esnasında köle olduğunu ifade ederek müşteriye yanlış yönlendirdiği durumlar da olmuştur. Nitekim 1019/1610 tarihli bir vakada böylesi bir durum yaşanmış ve müşteri âzâtlıdan satış ücretini talep etmiştir. Âzâtlı ve müşteriye uzlaştırmak amacıyla aracılar ihtilafa müdahil olmuş ve tarafları belli bir meblağ üzerinde uzlaştırmak sorunu çözmüşlerdir. Taraflar daha sonra bu durumu mahkeme huzurunda beyan ederek kayıt altına aldırılmışlardır.⁷⁰

Osmanlı'da zaman zaman kölelerin sahiplerinin elinden kaçtığı ve devletin de bu kaçak köleleri yakalamak için "yavacı" adı verilen kişileri görevlendirdiği bilinmektedir.⁷¹ Döneme ait kadı sicillerinde kimi zaman böylesi vakaların yaşandığı görülmüştür. 1019/1610 tarihli bir belgede – şayet iddia doğru kabul edilirse – Hasan adlı köle Anadolu'nun Mud kazasında ikamet eden Cebeloğlu Süleyman adlı efendisinin mülkünde iken firar etmiş ve Trablus'a kaçmıştır. Burada da bir şekilde kendisine el konulmuş ve Mehmed b. Hüseyin tarafından adaya getirilerek satılmıştır. Cebeloğlu Süleyman kölesinden haberdar olarak adaya gelmiş ve kölesinin kendisine iadesini mahkeme huzurunda talep etmiştir. Buna karşılık Mehmed b. Hüseyin mezkûr köleyi Trablus'ta satın aldığını ifade etmiştir.⁷² Davanın devamı olarak bir başka belgede mahkeme Mehmed b. Hüseyin'den satın alma iddiasını ispatlamasını istemiş ve kendisine iki ay süre tanımıştır.⁷³ Davanın devamı bulunmadığından ve mevcut belgeler hüküm içermediğinden sonucun ne olduğu bilinemese de bu vaka, kölenin sahibinden kaçarak uzak diyarlara gidebildiğini ve gittiği yerde de tekrar köleleştirildiğini göstermesi açısından önemlidir.

İlgili belgelerde birçok kölenin satış sonrasında ortaya çıktığı ileri sürülen kusurları sebebiyle iadesi konusunda taraflar arasında anlaşmazlığın çıktığı da gözlenmiştir.⁷⁴ Mahkeme kayıtlarına yansıyan bu ihtilaflar, kölelere arız olan bazı hastalık ve kusurları ya da köleden beklenen kabiliyetleri göstermesi açısından ilgi çekicidir. Bunun yanı sıra, meydana gelen işlemler İslâm borçlar hukukuna riayet edildiğini de göstermektedir. Zira kölelerin alım satımlarında İslâm eşya ve borçlar hukukunun hükümleri geçerlidir.⁷⁵ İslâm borçlar hukukunun bir bahsi de ayıp muhayyerliğidir. "Ayıp", İslâm borçlar hukukuna göre akde konu olan malın insanlar nazarındaki kıymet ve itibarını azaltan arızî kusur ve eksikliği ifade eder.⁷⁶ Dolayısıyla ayıp muhayyerliği, bir şeyde mevcut olan kusurun, akdin gerçekleşmesinden sonra

69 Âzâtlı için bk. KŞS-10-100/430; hür kişi için bk. KŞS-3-145/901.

70 KŞS-3-77/501.

71 Sak, *Köleler*, s. 89.

72 KŞS-3-39/258.

73 KŞS-3-39/259.

74 KŞS-3-125/741; KŞS-3-125/742; KŞS-3-73/480; KŞS-3-7/47; KŞS-3-63/414; KŞS-3-131/796; KŞS-15-38/64.

75 Hamîdullah – Aydın, "Köle", *DİA*, XXVI, 239.

76 Ali Bardakoğlu, "Ayıp (Fıkıh)", *DİA*, IV, 246.

ortaya çıkması sebebiyle, bundan zarar görecektir tarafın akdi bozma hakkını ifade eder.⁷⁷ Örneğin 1019/1610 tarihli bir belgede Mehmed b. Ali adlı kişi Mustafa Beşe'den bir câriye aldığı fakat câriyede sara hastalığı ve boğazında da bir yara olması sebebiyle geri vermek istediğini beyan etmiş, Mustafa Beşe de câriyeyi tüm kusurlarıyla beraber, anlaşarak sattığını ifade etmiştir.⁷⁸ 1018/1610 tarihli bir başka belgede de Lefkoşalı Bekir Çavuş, Abdi b. Mahmud'tan satın aldığı câriyeyi, geceleri altını ıslatması sebebiyle iade etmek istediğini beyan etmekte, Abdi b. Mahmud da satış esnasında böyle bir kusurun olmadığını ifade ederek iadeyi reddetmektedir.⁷⁹ Bunların haricinde câriyenin yemek pişirmedeki mahirliği vasfıyla satıldığı fakat câriyenin söylendiği gibi çıkmadığı iddiası⁸⁰ ya da alınan kölenin nefes darlığından ölmesi sonucu alıcının köledeki bu kusurun satıştan eski olduğunu iddia etmesi⁸¹ de kayıtlara yansımıştır. Bunların yanı sıra satın alınan kölelerin detay verilmeksizin ayıplı olduğu iddiasıyla iadesinin istendiği başka belgeler de mevcuttur.⁸² Köle satım akitlerinde zaman zaman üç gün muhayyerliğin şart koşulduğu da gözlenmiştir.⁸³ Bu muhayyerlik de İslâm borçlar hukukunda var olan bir uygulamadır. Şart muhayyerliği, akdin taraflarından birinin veya her ikisinin akdi muayyen bir müddet içinde feshetme veya onaylayarak yürürlüğe sokma hususunda muhayyer olması anlamını ifade eder. Ancak bu işlem satış, kiralama, kefalet gibi feshi kabil lazım akitlerde⁸⁴ sahih iken nikâh, talak, ikrar ve yemin gibi feshi kabil olmayan tasarruflar ile vekâlet, vasiyet ve hibe gibi aslında gayr-i lazım olan tasarruflarda sahih değildir.⁸⁵ Dolayısıyla söz konusu belgedeki satış işleminde üç gün muhayyerliğin şart yapılması İslâm borçlar hukukuna muvafıktır.

Osmanlı Kıbrıs'ında kölelerin genellikle basit ev hizmetlerinde, çiftliklerde, tarla ve bahçelerde kullandıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla aile fertleriyle köleler arasında Batı tecrübesine nazaran çok daha insani bir ilişkinin kurulduğu söylenebilir. Zira İslâm dünyasındaki kölelik kurumu üzerine araştırmaları olan Lewis'in de ifade ettiği gibi Osmanlı toplumunda köleler bir ailenin yanına yerleştiklerinde ailenin bir ferdi gibi kabul görmüş ve nispeten rahatlığa erişmişlerdir.⁸⁶ Lewis, kölelerin, yakalanma ve köle pazarlarına götürülmede büyük sıkıntı ve acılar çekmiş olsalar da Müslüman toplum içerisindeki yaşamlarının, fakir bir hürden daha iyi durumda olduğunu düşünmektedir.⁸⁷

77 Bardakoğlu, "Ayıp", *DİA*, IV, 246; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk*, s. 153.

78 KŞS-3-73/480.

79 KŞS-3-7/47.

80 KŞS-3-131/796.

81 KŞS-15-38/64.

82 KŞS-3-125/741; KŞS-3-63/414.

83 KŞS-15-38/64.

84 Lazım akit taraflardan birinin tek taraflı iradesiyle bozulamayan akit anlamına gelir (bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk*, s. 259).

85 Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, VI, 7.

86 Lewis, *İrk ve Kölelik*, s. 26; Benzer bir tespit ve değerlendirme için bk. Toledano, *Köle Ticareti*, s. 4.

87 Lewis, *İrk ve Kölelik*, s. 171.

Daha önce de ifade edildiği gibi kölelerin satım akitleri pek fazla kayda geçirilmiş değildir. Dolayısıyla döneme ait belgelerden kölelerin satış fiyatlarına dair net bilgiler edinebilmek için yeterli düzeyde köle satış fiyatı kayıtlara yansımamıştır. Ancak alışverişten kaynaklı problemler veya satım akitleri sebebiyle mahkeme kayıtlarına yansıyan meblağlara bakıldığında köle fiyatlarının oldukça değişken bir durum arz ettiği söylenebilir. Örneğin 17. yüzyıl köle alışverişlerinde akçe ve kuruş birimlerinin kullanıldığı, bu dönemde köle fiyatlarının akçe birimiyle genel olarak 4000⁸⁸ ile 10.000⁸⁹ akçe; kuruş ile de 52⁹⁰ ve 150 kuruş⁹¹ arası meblağlara rastlanmıştır. 18. yüzyılda da kuruş birimi kullanılmıştır ve yaklaşık olarak 60⁹² ile 160⁹³ kuruş arasında köle satış fiyatlarının belgelere yansıdığı gözlenmiştir.

4. Mülkiyete Konu Olması Bakımından Köleler

İlgili belgeler, muhtelif sebeplerle kölelerin mülkiyeti üzerine ihtilafların yaşandığını, gayrimüslimlerin de zaman zaman köleleriyle ilgili olarak kadı sicillerine yansıdığını ve kölelerin birçok defa hibe yoluyla el değiştirdiğini göstermektedir. Şimdi zikrolunan bu hususlara sırasıyla temas edilecektir. Kölelerin mülkiyeti üzerindeki ihtilaflardan kasıt, bir önceki başlık altında ele alınan ticari ihtilaflar değil de kölenin sahipliği etrafında meydana gelen çekişmelerdir. Kölelerin mülkiyeti üzerinde meydana gelen çekişmelere bakıldığında bunların çoğunun efendinin vefatından sonra terekede yer alan köleler üzerine yaşandığı görülür. Bunlar kimi zaman vârisler,⁹⁴ kimi zaman da beytülmal emini ile vârisler arasında⁹⁵ meydana gelmiştir. Bunların yanı sıra terekede yer alan köleye bir başkasının el koymasının sonucu da bazı ihtilaflar yaşanmıştır.⁹⁶ Yine bu dönemde karı koca arasında da kölenin mülkiyeti üzerine ihtilaflar yaşandığı olmuştur. Karı koca arasında meydana gelen bu çekişmeler, câriyenin koca tarafından hanımına hibe edilmesi akabinde kocanın tekrar mülkiyet iddiasında bulunmasıyla meydana gelmiştir.⁹⁷ Buralardan da hanımlara kimi zaman evlilik akdinde kimi zaman da evlilik süresince kocaları tarafından câriye hibe edildiği anlaşılmaktadır. Kölelerin mülkiyeti üzerine yaşanan ihtilafların bir diğer çeşidi de kişinin bir başkasının kölesini kendi kölesiymiş gibi satmasıyla meydana gelmiştir.⁹⁸

88 KŞS-3-52/335.

89 KŞS-3-163/1016.

90 KŞS-3-77/501.

91 KŞS-3-52/338; Küçük yaştaki oğluyla beraber bir câriyenin 550 kuruşa satıldığı da olmuştur (bk. KŞS-2-136/324).

92 KŞS-15-177/608.

93 KŞS-15-106/398.

94 KŞS-4-29/83; KŞS-9-47/185; KŞS-3-110/664.

95 KŞS-4-138/322; KŞS-4-41/109.

96 KŞS-3-115/693; KŞS-3-56/355.

97 KŞS-3-121/723; KŞS-3-122/727; KŞS-3-122/728; KŞS-3-88/554.

98 KŞS-3-56/355.

Beytülmal emini ile gayrimüslim bir vâris arasında meydana gelip kadı sicillerine yansımış bir kaydın, önemine binaen burada ayrıca ele alınmasında fayda vardır. Söz konusu belgeyi önemli kılan husus gayrimüslim bir şahsın mülkiyetinde olan köleden bahsedilmiş olmasıdır. Şöyle ki: 1043/1634 tarihli bu belgeye göre Anadolu'nun Mekri kazasından Yani veled-i Maskaridi, Girne İskelesi'nde vefat eden kardeşi Yorgi'nin terekesini kendi adına ve diğer vârisler adına Kıbrıs Beytülmal Emini Kumarizâde İbrahim Bey b. Nasuh'tan talep etmiştir. Kardeşi vefat ettiğinde şahsın Kıbrıs'ta olmaması sebebiyle terekedeki mallar beytülmal emininin kontrolüne geçmiş ve terekenin bir kısmı üzerinde beylerbeyi ve defterdar tasarruf etmiştir. Beytülmal emininin elinde kalan Yani adlı bir köle ile bir gemidir. Beytülmal emini ölen şahsın 7000 akçe borcunu ödemiş olduğundan araçların da girişimiyle terekedeki köleyi Yani veled-i Maskaridi'ye vererek sulh olmuşlardır.⁹⁹ Görüldüğü üzere belge, gayrimüslim bir vatandaşın mülkiyetindeki köleden bahsetmesi bakımından dikkat çekicidir. Bu noktada Osmanlı Kıbrıs'ında gayrimüslimlerin köle sahibi olup olmadıkları mevzuuna kısaca değinmekte fayda vardır.

Konsolosluklarda görev yapan gayrimüslimlerin ve ailelerinin diplomatik statülerinden kaynaklı olarak herhangi bir vergiye tabi olmadan köle istihdam edebildikleri incelenen belgelerde açık bir şekilde gözlenmiştir.¹⁰⁰ Ancak adadaki gayrimüslim tebaanın köle sahibi olup olmadıkları, tartışmalı ve muallâk bir konudur. Zira bu meselenin Osmanlı genelinde de bir hayli belirsizlik ve tutarsızlık arz ettiği ifade edilmektedir.¹⁰¹

Gerek spesifik olarak Osmanlı Kıbrıs'ındaki gayrimüslimlerin hukukî statüsünü ele alan çalışmalar¹⁰² gerekse Osmanlı dönemi Kıbrıs tarihi üzerine yapılan diğer bazı araştırmalar zimmîlerin yasal olarak Osmanlı Kıbrıs'ında köle sahibi olamadıklarını ifade etmektedir.¹⁰³ Bununla beraber adanın Osmanlı yönetimindeki son dönemlerine dair yapılan kimi araştırmalar, adadaki zimmîlerin en azından bu süreçte köle sahibi olmaya başladıklarını belirtmektedir.¹⁰⁴ Osmanlı Kıbrıs'ında gayrimüslimlerin köle sahibi olamamalarını İslâm hukununun yasaklamasına bağlayan kimi görüşler olsa da¹⁰⁵ bunlar hakikate muvafık değildir. Zira İslâm hukuku açısından zimmîlerin Müslüman köle edinmeleri yasak olmakla birlikte

99 KŞS-4-41/109.

100 Örnek için bk. KŞS-9-6/13; KŞS-14-6/19; KŞS-14-88/400; KŞS-16-59/99; KŞS-17-4/12.

101 Erdem, *Köleliğin Sonu*, s. 43.

102 Kemal Çiçek, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 A.H./1698-1726 A.D.* (doktora tezi, 1992), University of Birmingham, s. 99.

103 Jennings, *Christians and Muslims*, s. 242; Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, s. 209; Erdoğan, *Osmanlılar*, s. 108.

104 Celal Erdönmez, gayrimüslimlerin incelediği dönemdeki köle istihdamını, hukuken yasaklanmış bir kurumun uygulamada görülmesi ve bunu da devlette liberal sayılabilecek açılımların bir yansıması olarak değerlendirir (*Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)* [doktora tezi 2004], Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 218).

105 Çiçek, *Zimmis*, s. 99; Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, s. 209; Erdoğan, *Osmanlılar*, s. 108; Jennings'in gayrimüslimlerin köle sahibi olmamalarının sebebini Ortodoks Hristiyanlığın buna izin vermemiş olmasına bağlaması da mesnede muhtaç bir değerlendirmedir (bk. *Christians and Muslims*, s. 242).

gayrimüslim köle edinmelerinde¹⁰⁶ herhangi bir sakınca bulunmaz.¹⁰⁷ Ancak bununla beraber Osmanlı Devleti'nde kimi zaman siyasî sebeplerle zimmîlerin köle edinmelerinin yasaklandığı olmuştur.¹⁰⁸ Nitekim öncesinde serbest iken 16. yüzyılın ortalarında onların köle edinmeleri yasaklanmıştır.¹⁰⁹ Bu yasaklamalar bir görüşe göre 17. yüzyılın ortalarına,¹¹⁰ bir diğer görüşe göre ise 17. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.¹¹¹ Gayrimüslimin tasarrufu altındaki köleden bahseden yukarıdaki vakanın tarihi 1634 olması hasebiyle bu yasağın 17. yüzyılın ortalarına ve belki biraz daha öncelerine kadar devam ettiği düşünülebilir. Yasağın kaldırılmasından sonra gayrimüslimler birtakım sınırlama ve yükümlülüklerle köle kullanabilmişlerdir. Nitekim 1714 tarihli bir ferman ile gayrimüslimlerin ellerinde bulunan küçük yaştaki kölelerin bedelleri mukabilinde Müslümanlara satılması istenmiş; büyük kölelerin ise yıllık vergilerinin ödenerek kullanılabileceği belirtilmiştir.¹¹² Zira 1144/1731 tarihli rastladığımız bir belge de Osmanlı Kıbrıs'ında gayrimüslimin eli altındaki bir başka köleden bahsetmesi sebebiyle bu bilgiye muvafıktır.¹¹³ 18. yüzyılın ortalarında zimmîlerin küçük yaştaki köleleri kullanmalarının serbest bırakıldığı; 1743 yılında Bursa kadısına gönderilen bir fermanla zimmîlerin mülkiyetindeki tüm köleler için vergi alınmasının istendiği belirtilmektedir.¹¹⁴ Ancak 1835 yılında gayrimüslimlere her türlü köle satışının bir kez daha yasaklandığı anlaşılmaktadır.¹¹⁵

Tespit ettiğimiz 1043/1634¹¹⁶ ve 1144/1731¹¹⁷ tarihli belgeler, gayrimüslimlerin en azından belgelerin ait olduğu yıllarda köle sahibi olabildiklerini gösterir. Haddizatında İslâm

106 Gayrimüslimlerin Müslüman köle edinmeleri caiz değildir. "Zeyd abd-i memlûki Amr-ı Müslimi Nikola-i zimmiyye bey' u teslim eylese Zeyd-i Mezbûre şer'an ne lâzım olur. el-Cevâb: Ta'zir ve istiğfâr ve tevbe ve Nikola Amr'ı itâk etmezse ehl-i İslâm'a bey' etmeğe icbâr olunur" (bk. Pehlül Düzenli, *Gayrimüslimlere Dair Fetvalar*, İstanbul: Klasik Yay., 2005, s. 254). Müslüman câriye için verilen benzer bir fetva için bk. Düzenli, *Fetvalar*, s. 256; Bir zimmînin eli altındaki köle ihtida edecek olursa yapılacak işlem şu fetvada belirtilmiştir: "Zeyd-i nasrânînin kulu Amr-ı nasrânî şeref-i İslâmı müşerrref olsa Zeyd İslâm'dan ibâ edicek hâkim Zeyd'e 'Amr'ı bir müslime bey' eyle' diye kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur" (Düzenli, *Fetvalar*, s. 257). Benzer fetvalar için bk. a.g.e., s. 257 vd.

107 "Bir kâfir abd kullanmak câiz olur mu? el-Cevâb: Olur. Amma padişahdan men' olıcak kullanılmaz" (Düzenli, *Fetvalar*, s. 250).

108 Erdem, *Köleliğin Sonu*, s. 46-47; Karataş, "Köleliğe Bir Bakış", s. 143.

109 Erdem, *Köleliğin Sonu*, s. 44; Karataş, "Köleliğe Bir Bakış", s. 142; Konuyla ilgili Ebussuud Efendi'nin bir fetvası şöyledir: "Zimmîler kul ve câriye kullanmasun' diye emr-i şerif var iken kullanılanlara şer'an ne lâzım olur? el-Cevâb: Ta'zir-i şedid ve habs-i medid" (Düzenli, *Fetvalar*, s. 260).

110 Karataş, "Köleliğe Bir Bakış", s. 143.

111 Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda Osmanlı'da Gündelik Hayat* (trc. M. Ali Kılıçbay), İstanbul: Eren Yayınları, 1991, s. 113.

112 "...Rum ve Ermeni ve Karamanlı keferesinin ve Yehud taifesinin yed-i temellüklerinde bulunub istihdam eyledikleri kebir ve kebre kul ve câriyelerin senevi kesimlerinin bu sene tahsili vech-i meşrûh üzere mukaddemâ sâdir olan emr-i şerifim mücibince Yehüd ve Nasârâ tâifesinin sağır ve sağire kul ve câriyeleri dahî mâlîklerinden semen-i misilleriyle müslimîne bey' ettirmek şartıyla..." (Ahmed Refik Altınay, *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı* (1689-1785), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988, s. 50).

113 KŞS-14-14/56.

114 Karataş, "Köleliğe Bir Bakış", s. 143.

115 Erdem, *Köleliğin Sonu*, s. 46.

116 KŞS-4-41/109.

117 KŞS-14-14/56.

hukuku gayrimüslimlerin köle sahibi olmaları noktasında herhangi bir yasaklama yapmaz, ancak yukarıda ifade edildiği gibi Osmanlı'da zaman zaman gayrimüslimlerin köle edinmeleri siyaseten men edilmiştir.¹¹⁸ Gerçekleşen bu yasaklamaların yanı sıra köle istihdam eden gayrimüslimlerin, köle vergisiyle mükellef tutulmalarının da¹¹⁹ onların Osmanlı genelinde ve Kıbrıs'ta köle istihdamı noktasında geri planda kalmalarına sebep olduğu düşünülebilir. Zira Kıbrıs'taki konsolosluklarda görev yapan gayrimüslimlerle ilgili İstanbul'dan gönderilen buyruğullarda "Köleleri ve câriyeleri için herhangi bir vergi alınmasın"¹²⁰ talimatının verilmesi, Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin köle ve câriye istihdam ettikleri takdirde ekstra birtakım vergi yükleri altına girdiklerine işaret etmektedir.

Başlangıçta da ifade edildiği gibi bu dönemde kölelerin hibe yoluyla el değiştirdiği olmuştur.¹²¹ Bunlar genelde baba tarafından çoğunlukla erkek bir evlada mal bırakma yoluyla gerçekleşmiştir. Başka belgelerden dolayı olarak anlaşıldığı gibi bazen de kocalar karılarına câriye hibe etmişlerdir.¹²² Babalar tarafından evlatlara hibe edilen köleler, çoğunlukla büyük miktarda arazi, hayvan ve bahçelerle birlikte yer alır. Ayrıca arazi, hayvan ve bahçe miktarının artmasına paralel olarak köle sayısı da artmakta; bu da söz konusu kölelerin buralarda çalıştırıldığına işaret etmektedir. Örneğin 1126/1714 tarihli hibe belgesinde Lefkoşadan Hacı İsmail Ağa b. Ramazan, oğluna beş erkek zenci köleyle beraber çok sayı ve miktarda menkul-gayrimenkul mal bırakmıştır. Yine aynı kişi bir diğer oğluna beş erkek zenci köleyle beraber bir önceki hibe akdinde olduğu gibi büyük miktarda mal bırakmıştır.¹²³ Yine 1140/1727 tarihli bir başka hibe akdinde Lefkoşadan Çorbacı Ömer Ağa b. Mehmed, büyük miktarda bahçe, tarla, arazi, hayvan ve çiftliğin yanı sıra bir câriye, bir câriye çocuğu ve iki kölesini oğlu Mehmed'e hibe etmiştir.¹²⁴ Yapılan incelemede en fazla köle istihdam eden kişilerin yukarıda zikredilen kişiler gibi ağalar olduğu söylenebilir.¹²⁵ Bunların dışında, ağa olmasa da varlık sahibi kişilerin evlatlarına menkul gayrimenkul malların yanı sıra bir¹²⁶ veya iki¹²⁷ köle hibe ettikleri olmuştur. Aynı şekilde buradaki kölelerin de zikredilen iş sahalarında çalıştırıldığı anlaşılmaktadır.

118 Karataş, "Köleliğe Bir Bakış", s. 143.

119 Erdem, *Köleliğin Sonu*, s. 46; Karataş, "Köleliğe Bir Bakış", s. 143.

120 "...Ve konsolos olanların âdemleri ve tasarrufunda olan kul ve câriyeleri harâc ve avârız ve kassâb akçesi ve sâ'ir rüsûm ve tekâlif-i örfiyye talebiyle rencide olunmayup ve kul ve câriye istihdâm edersin deyü kimesne harâc ve rüsûm almaya..." (KŞS-17-4/12).

121 KŞS-8-92/350.

122 KŞS-3-121/723.

123 KŞS-8-93/351.

124 KŞS-13-77/249.

125 Osmanlı'da prestijin ve saygınlığın çoğunlukla hane halkının büyüklüğü ve aileye ait köle sayısının çokluğuyla ölçüldüğü de kimi kaynaklarda ifade edilmektedir (bk. Toledano, *Köle Ticareti*, s. 233).

126 KŞS-20-57/137.

127 KŞS-8-16/43. Burada zikrolunan kölelerin ırkı hakkında bilgi verilmezken diğerlerinin tamamı zenci kölelerdir.

5. Köleliğin Aile Kurumuna Yansımaları

17. ve 18. yüzyıllara ait Kıbrıs kadı sicilleri aktif ve etkin biçimde sosyal hayatın içerisinde yer alan kölelerin aile kurumuyla sıkı bir münasebet halinde olduğunu gösterir.¹²⁸ Bu münasebetler çoğu zaman efendilerinin aileleri içerisinde bulunarak ev, çiftlik, tarla, bahçe gibi yerlerde hizmetkârlık yapmalarıyla meydana gelmiştir. Yani bir iş gücü olarak ailelerin içerisinde yer almış, ev halkının bir üyesi olarak onlarla aynı evi paylaşmışlardır.¹²⁹ Her ne kadar Kıbrıs üzerine yapılan kimi araştırmalarda efendilerin câriyeleriyle cinsel münasebete girmedikleri ifade ediliyor olsa da¹³⁰ döneme ait belgelerde efendilerin câriyeleriyle bu teması kurduğuna dair açık bilgiler mevcuttur.¹³¹ Haddizatında dönemin mevzuatının esasını oluşturan İslâm hukuk teorisi açısından efendinin böyle bir hakkının olduğu da malumdur.¹³²

Bu dönemde efendiler kimi zaman câriyeleriyle aile kurma yoluna da gitmişlerdir. Örneğin 1045/1635 tarihli bir belgede Kıbrıs yeniçerileri serdarı Veli Çelebi b. Minnet Kethüda'nın, câriyesi Canfedâ bt. Abdullah'ı âzât ederek kendisiyle evlendiği, ona bazı mallarını da hibe ettiği anlaşılmaktadır.¹³³ Yine 1045/1636 tarihli bir başka belgede Rıdvan Ağa adlı kişinin, Cinane bt. Abdullah adlı câriyesini âzât edip evlendiği ve kendisine 30 bin akçelik ziynet eşyası hediye ettiği anlaşılmaktadır.¹³⁴ Her iki örnekte de câriyesini âzât edip evlenen kişilerin sosyal statü olarak toplumun kalburüstü kesimini temsil ettiği gözlenmektedir. Bu da câriye ile evlenmenin toplumca zemmedilip kınanacak bir iş değil de sıradan bir fiil olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla cariyelerle evlilik toplumun kölelere yönelik olumlu psikososyal yapısını yansıtan önemli bir görünüm olarak yorumlanabilir.

Yine 1138/1726 tarihli bir başka belge, İstanbul'da hizmetkârlık yapan bir câriyenin hür bir erkek tarafından ayartılıp kaçırılma teşebbüsünde bulunulduğunu, fakat erkeğin yakalanarak Kıbrıs'a sürgün edildiğini göstermektedir.¹³⁵ 1018/1610 tarihli bir başka belgeye göre, Ahmed Beşe b. Abdullah adlı kişi Rüstem Kethüda'nın evine gizlice girerek çengi (dansöz) câriyesini kaçırmaya çalışmış, yakalanınca da bıçak ile köle sahibini tehdit ederek câriyeyi kendisine vermesini istemiştir. Ancak çıkan gürültü sonrası komşular gelerek söz konusu şahsı evden uzaklaştırmış ve olay mahkemeye intikal etmiştir.¹³⁶ Belgede hüküm bulunmasa

128 Toledano, Osmanlı toplumunda kölelerin aile mensuplarının mülkiyetinde yer alan hizmetkârlar olmaktan ziyade ailenin gerçek bir parçası olduğunu belirtir. Ona göre köle-efendi ilişkileri sosyal ve yasal olarak her iki taraf için efendi-özgür hizmetçi ilişkilerinde olduğundan çok daha bağlayıcıdır ve bu ilişki âzât sonrasında dahi her iki tarafın lehine olacak şekilde devam eder (bk. *Köle Ticareti*, s. 233).

129 KŞS-3-14/96; Ayrıca bk. Toledano, *Köle Ticareti*, s. 4.

130 Erdönmez, *Kıbrıs'ta Toplum Yapısı*, s. 217.

131 Örnek için bk. KŞS-3-174/1091; KŞS-3-64/421; KŞS-3-27/177.

132 Zeynü'l-Âbidin b. İbrâhîm b. Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003, s. 346.

133 KŞS-4-205/467.

134 KŞS-4-153/362.

135 KŞS-13-42/164.

136 KŞS-3-14/96.

da bu vakada rakkaslık ya da bir diğer ifadeyle dansözlük yapan câriyenin varlığı, Ahmed Beşe'nin de onun için haneve tecavüz suçunu işlemesi dikkati celbetmektedir.

İlgili belgelere göre kocalar eşlerine ya doğrudan mehir olarak¹³⁷ ya da onlarla anlaşarak kararlaştırılan mehrin yerine köle verebilmişlerdir.¹³⁸ Bunların haricinde daha önce de değinildiği gibi kocalar zaman zaman hanımlarına köle hibesinde de bulunmuşlardır.¹³⁹ Ayrıca kadınlara hibe edilen veya kadınların sahip oldukları kölelerin genelde câriye olması, kadınların sahip oldukları kölelerin daha çok ev işlerinde hizmetkârlık amacıyla kullanıldıklarına dair önemli bir göstergedir.

Döneme ait bir belgede nikâh akdi kıyılırken kocanın odalık, yani istifraş ettiği câriyesini bir daha eve getirmemeye söz verdiği ve bununla şartlı talak koştuğu iddia edilmektedir.¹⁴⁰ 1110/1699 tarihli bu belgeye göre Yasemin bt. Yusuf Kethüda adlı kadın vekili aracılığıyla mahkemeye müracaat ederek evlendiği zaman kocası Mehmed Efendi b. Mustafa'nın, odalığı Emine isimli câriyesini evden çıkarttığını ve şayet "Onu bir daha evime getirirsem hanımım Yasemin benden üç talakla boşanmış olsun" diye yemin ettiğini ve mezkûr câriyeyi tekrar eve getirdiğini iddia etmiştir. Ancak yapılan duruşmalarda Yasemin bt. Yusuf Kethüda söz konusu şartın koşulduğuna dair gerekli şahitleri gösteremediğinden iddiasını ispatlayamamıştır. Bu belgede özellikle "odalık câriye" ibaresi önemlidir. Çünkü davalı olan koca odalık câriyesini tekrar eve getirdiğine değil getirirse karısının boş olacağı iddiasına karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla bu vakada odalık câriye uygulamasının cari olduğu ve iddia doğru olsun veya olmasın odalık câriyenin eve getirilmesinden rahatsızlık duyulduğu açıktır.¹⁴¹

6. Kölelere Yönelik Suç İsnatları

Döneme ait kadı sicillerine köleler tarafından işlenen bazı suçlar da yansımıştır. Bu suçların başında hırsızlık gelmektedir. Kölelerin hırsızlıkla itham edildikleri dört mahkeme kaydı olmakla beraber bunların ikisinde hırsızlık suçu kesinleşmiş,¹⁴² birinin davası sonuçlanmamış,¹⁴³ bir diğerinde ise iddia ispatlanamamıştır.¹⁴⁴ Örneğin 1110/1699 tarihli belge Receb Efendi b. Mehmed'in, evinden çeşitli eşyalarını çaldığı iddiasıyla İbrahim Ağa b. Hacı Mustafa'nın kölesi Beşir b. Abdullah'ın aleyhine açtığı davayı ispat ettiğinden mahkeme, çalınan eşyaların iadesine ve on dirhem gümüşün de ceza olarak ödenmesine hükmetmiştir.¹⁴⁵

137 KŞS-4-13/42.

138 KŞS-3-130/785; KŞS-9-62/260.

139 KŞS-3-121/723; KŞS-3-122/727; KŞS-3-122/728; KŞS-3-88/554.

140 KŞS-3-25/161; KŞS-3-27/177.

141 KŞS-3-25/161; KŞS-3-27/177.

142 KŞS-3-56/358; KŞS-6-60/179.

143 KŞS-3-66/434.

144 KŞS-4-179/418.

145 KŞS-6-60/179.

Burada kadının, sabit olan hırsızlık suçu karşısında el kesme cezasına hükmetmemiş olması dikkat çekmektedir. Zira klasik dönem İslâm hukukçularının büyük çoğunluğuna göre hür olsun veya olmasın hırsızlık suçunun cezası sağ elin bilekten kesilmesidir.¹⁴⁶ Dolayısıyla teorik olarak kadının hırsızın elinin kesilmesine hükmetmesi mümkündür.¹⁴⁷ Ancak 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin şer'î mahkemelerinde tatbik edilen mezhep Hanefilik-tir¹⁴⁸ ve Hanefi mezhebine göre hırsızlık yapan kölenin elinin kesilip kesilmeyeceği konusunda ihtilaf vardır. Ebû Hanife (ö. 150/767) ve Ebû Yusuf'a (ö. 182/798) göre hırsızlık yapan kölenin eli kesilirken, Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve Züfer'e (ö. 158/775) göre kesilmez. Mezhep içerisindeki tercih edilen görüşün hırsızlık yapan kölenin elinin kesilmeyeceği yönünde olduğu ifade edilir.¹⁴⁹ Nitekim yukarıda zikredilen ilgili belgeler de kadının uygulamasının bu yönde olduğunu göstermiştir. Gerçi köle olsun ya da olmasın el kesme cezası Osmanlı'da nadir olarak uygulanır ve suçu sabit görülen hırsızlara daha çok hapis, para cezası, kürek mahkumiyeti, kalebentlik, sürgün ve ölüm cezası verilir; uygulanan ceza türleri dönemlere ve suçun ağırlığına göre farklılık arz etmekle birlikte¹⁵⁰ para cezasının önemli bir yeri vardır.¹⁵¹

Köleler tarafından gerçekleştirilen hırsızlık suçlarında dikkat çeken bir diğer husus da takdir edilen cezanın külfetini efendilerin yüklenmesidir. Genel olarak sahibinin eli altındaki bir mülk statüsünde olmasından dolayı kölenin cezai sorumluluğu sınırlıdır. Zira o, mülkiyet hakkı olmadığı için mal edinemez ve işlemiş olduğu haksız fiillerin zararlarına karşı kendi şahsının mülkiyetiyle sınırlı bir sorumluluk taşır. Bu durumda efendisi kölenin verdiği zararları tazmin etmek istemezse gerekli hallerde kölenin tazmin için satılmasına veya mülkiyetinin zarar görene devredilmesine karşı çıkamaz.¹⁵² Buna mukabil köleye karşı haksız fiil gerçekleşmesi durumunda da doğacak tazminat efendisine aittir.¹⁵³ Muhtemeldir ki kölenin satılması veya devredilmesinden cezanın ödenmesi efendinin maslahatına olduğundan uygulama bu yönde gerçekleşmiştir.

Bu davanın haricindeki diğer hırsızlık iddialarında da efendiler mevcutsa efendilerin, değilse bir başka kişinin köleye kefil olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar da yine kölenin sınırlı cezaî sorumluluğundan kaynaklanmaktadır. Yine bu dönemde bazı kölelerin adı gasp

146 Ömer Menekşe, *XVII ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hırsızlık Suçu ve Cezası* (doktora tezi, 1998), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 41.

147 İslâm hukukuna göre haddi gerektiren suçlarda genel prensip kölenin hür kimseye verilen cezanın yarısı ile cezalandırılması olduğundan had grubuna giren ve yarıya indirilmesi mümkün olan suçlarda köle yarı ceza ile cezalandırılır. Ancak cezanın yarıya indirilmesi mümkün olmayan hırsızlık ve irtidat suçlarında hür kimselere verilen ceza kölelere de uygulanır (bk. Hamîdullah – Aydın, "Köle", *DİA*, XXVI, 240).

148 M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Hars Yay., 2005, s. 97. Daha geniş bilgi için bk. a.g.e., s. 20-21.

149 Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cârîyelik*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996, s. 185.

150 Menekşe, *Hırsızlık Suçu ve Cezası*, s. 58.

151 Menekşe, *Hırsızlık Suçu ve Cezası*, s. 138. Geniş bilgi için bk. aynı eser s. 138-140.

152 Menekşe, *Hırsızlık Suçu ve Cezası*, s. 149; Toledano, *Kölelik Bağları*, s. 146-7.

153 Hamîdullah – Aydın, "Köle", *DİA*, XXVI, 239.

davalarına da karışmıştır. Ancak bir dava¹⁵⁴ hariç diğerlerinde kesinleşmiş bir hüküm bulunmaz.¹⁵⁵ Kölelerin gasp ve darp suçunu birlikte işledikleri de olmuştur,¹⁵⁶ zaman zaman bıçakla adam yaralama¹⁵⁷ ve cinayet suçuyla¹⁵⁸ da itham edilmişlerdir. Bu suçlamaları kölelerin inkâr etmesi sebebiyle arabulucular (*muslihûn*) devreye girmiş ve tarafları belli bir bedel üzerinde uzlaştırmışlardır. Buralarda da kölelerin iddia edilen eylemleri sonucu ödemesi gereken sulh bedellerini efendiler ödemişlerdir. Söz konusu suçların kölelerin bireysel inisiyatifleriyle gerçekleştiği anlaşılacakla beraber kimi zaman efendinin talimatıyla suç işledikleri de vaki olmuştur. Örneğin 1196/1782 tarihli bir belgeden, Alanya'nın İbradi kazasından Osmanzâde Seyyid Ahmed Efendi'nin 40'tan fazla kölesini de kullanarak insanlara zulüm ve eziyet ettiğinden Kıbrıs'a sürgün edildiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁹

Daha önce de temas edildiği gibi Osmanlı'da kölelerin zaman zaman firar ettikleri olurdu. Nitekim incelediğimiz dönemde Kıbrıs'ta da bazı firar vakalarının yaşandığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁰ Kıbrıs kadı sicilleri temelinde yapılan kimi araştırmalarda dile getirilen, ilgili dönemde firari köle vakalarının düzinelerce olduğu tespitine katılmıyoruz.¹⁶¹ Zira incelenen yüzyıllara ait mevcut kadı sicillerinin tamamında sadece iki vakaya rastlanmıştır. Kimi belgelerin günümüze ulaşmaması veya her vakanın kayıtlara yansımaması gibi durumlar göz önünde bulundurulursa firar vakalarının belirtilen miktardan biraz daha fazla olduğu düşünülebilir. Ancak bunun düzinelerce olduğu iddiası, görüşü destekleyecek bir argüman gerektirmektedir.

Sözü geçen firar vakalarından biri şöyledir: 1146/1733 tarihli bir belgede anlatıldığına göre Alanyalı Mahmud b. Abdullah Kıbrıs'ta bulunduğu bir süre zarfında kölesi firar etmiş ve daha sonra kendisi adada değilken köle yakalanmıştır. Mahmud b. Abdullah'ın ricasıyla köleyi elinde tutan Başçavuş Mustafa Ağa da kölenin efendisinden daha sonra talep edebilmesi için mahkemeye müracaat ederek kölenin nafakasının takdir edilmesini istemiş ve mahkeme günlük sekiz para yiyecek ve giyecek nafakası tahsis etmiştir.¹⁶² Efendilerin tıpkı aile fertlerinin nafakasını karşılama yükümlülükleri olduğu gibi kölelerinin de nafakalarını karşılama zorunlulukları vardır. Nitekim kimi mahkeme kayıtlarında aile fertlerine nafaka tahsisi yapılırken köleler de aile fertleriyle birlikte zikredilmektedir.¹⁶³

154 KŞS-4-50/133.

155 KŞS-3-125/750; KŞS-3-126/752.

156 KŞS-4-50/133.

157 KŞS-15-158/557.

158 KŞS-13-189/616.

159 KŞS-18-109/248.

160 KŞS-9-14/33; KŞS-14-98/441.

161 Hatay, "Ottoman Cyprus", s. 178.

162 KŞS-14-98/441; Bernard Lewis, Osmanlı'da kölelerin kaçma vakalarının azımsanmayacak düzeyde olduğunu, komşu ülkelerden getirilen kölelerin zaman zaman kaçarak kendi ülkelerine sığındıklarını fakat uzak yerlerden ve Afrika'dan getirilen kölelerin bunu gerçekleştirmelerinin pek mümkün olmadığını ifade eder (*İrk ve Kölelik*, s. 20).

163 KŞS-19-32/89.

Yukarıda zikredilen suç iddialarının tamamı erkek kölelerle ilişkili olup câriyelerin bir dahli söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla bu dönemde erkek kölelerin kadın kölelere nazaran suç teşkil eden fiillere daha çok karıştıkları ifade edilebilir. Ancak bununla beraber siciller, nadir de olsa kadın kölelerin de suç işlediklerini ve cezalandırıldıklarını gösterir. Örneğin 1146/1733 tarihli bir belgeye göre İstanbul'daki Saray-ı Atık'te mukim olan Bâd-ı Seher isimli câriye, "sürgün edilmeyi gerektirecek bir suçu işlemesinden ötürü" ömür boyu sürgün olarak Kıbrıs adasında yaşamakla cezalandırılmıştır.¹⁶⁴ Bir başka belgede de bu câriyenin 13 sene sonra Kıbrıs adasında sürgündeyken öldüğünü, terekesinin Lefkoşa Bedesten'i'nde açık artırma usûlüyle satıldığını zikretmektedir.¹⁶⁵

Mezkûr câriyenin mal varlığının içerisinde iki adet câriyenin de olması ilginç bir durum arz etmektedir. Zira İslâm hukuk teorisine¹⁶⁶ ve İslâm hukukunun Osmanlı tatbikatına dair çalışmalar, kölelerin veya câriyelerin mülkiyet haklarının olmadığını açıklıkla ifade etmektedirler.¹⁶⁷ Bunun yanı sıra Ebussuud Efendi'nin (ö. 982/1574) bir fetvasında da kölenin bir başka câriye/köle edinmeyeceği açıkça belirtilmiştir.¹⁶⁸ Her ne kadar Osmanlı Sarayı'nda bulunan câriyelerin tamamının aynı statüde olmadığı, bunların bir kısmının hizmetçi, bir kısmının da istifraş edilen câriye olduğu belirtilse de tamamının hürriyetten yoksun câriyeler olduğu açıktır.¹⁶⁹ Dolayısıyla söz konusu câriyenin bu mülkleri adadaki sürgün hayatı süresince gayri resmi bir şekilde kazandığı, vefat ettikten sonra da meydana gelen fiili durum sebebiyle mahkemece tereke kaydının tutulduğu muhtemel olmakla birlikte; padişahın haremde yer alan bir câriye olması sebebiyle özel bir statünün kendisine tanındığı da düşünülebilir. Bu konuda muhtelif ihtimaller söz konusu olmakla birlikte biz bu durumun münferit ve

164 "... Sarây-ı atık-i ma'mûremde olan cevâriden Bâd-ı Seher nâm câriyenin diyâr-ı ahara nefyi ve tagribini muktezi hareketi zuhûr etmekle mezbûrenin Kıbrıs Ceziresi'nde müebbed cezire-bendi fermânım olup Divân-ı Hümâyûnum çavuşlarından kıdvetül-emâsil ve'l-akrân Hüseyin Çavuş zide kadruhu mübâşeretiyle irsâl olunmağın imdi mübâşir-i mûmâ-ileyh ile cezire-i mezbûreye vusûlünde mezbûre Bâd-ı Seher'i cezire-i merkûmede müebbed cezire-bend edüp min-ba'd ahâr mahalle gitmesine ruhsat ve civârdan be-gayet mücânebet eylesesiz ..." (KŞS-14-108/483). 18. yüzyılda haremde atılarak sürgün edilen başka câriyelerin varlığı bilinmektedir, fakat bu vakalarda da sürgüne sebep teşkil eden suçun ne olduğu zikredilmemiştir (bk. Civan Çelik, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, Samsun: Yolcu Dergisi Yayınları, 2012, s. 130).

165 KŞS-17-61/102.

166 İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s. 345-346; Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi* (trc. Ahmet Efe - v.dğr.), I-X, İstanbul: Risâle Yay., 1994, X, 329; Hamidullah - Aydın, "Köle", *DİA*, XXVI, 239.

167 Fendoğlu, *Kölelik ve Câriyelik*, s. 162; Sak, *Köleler*, s. 70; Çelik, *Kölelik*, s. 176; "Mes'ele: Zeyd kulu Amr'ın ettiği ibâdâtın ve verdiği zekâtın sevâbı kimindir? el-Cevâb: Ettiği ibâdât cümle kendinindir, amma zekât vermeye aslâ kâdir değildir, elinde olan mal cümle Zeydindir" (bk. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983, s. 120). Osmanlı'da kölenin köle edinmeyeceğine dair bk. Sak, *Köleler*, s. 71.

168 "Mes'ele: Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri, abd-i memlûk olan Zeyd'i âzâd etmeksizin ulûfe ile saraydan taşra çıkardıklarında, Zeyd câriye iştirâ edip tasarruf etmek câiz olur mu? el-Cevâb: Mümkün değildir" (bk. Düzdağ, *Türk Hayatı*, s. 122).

169 Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2006, s. 268; Fendoğlu, *Kölelik ve Câriyelik*, s. 275.

istisnai bir vaka olduğunu düşünmüyoruz. Zira Osmanlı hukuk pratiğinde zaman zaman böylesi durumlarla karşılaşılabilir. ¹⁷⁰

7. Kölelerin Darp Edilmesi ve Ölüm Sebeplerinin Ortaya Çıkarılması

Efendilerin kölelerini belli sınırlar dâhilinde tedip edebilme hakkı olsa da sahibi dışındaki kimselerin bir başkasının mülkü olan kölelere herhangi bir müdahalede bulunma hakkı ve yetkisi yoktur. ¹⁷¹ Nitekim bu dönemde yaşanan bir vaka da bu bilgiyi doğrulamaktadır. 1044/1634 tarihli üç ayrı belge, yaşanan darp olayının faillerinin ortaya çıkarılması ve kayıt altına aldırılması amacıyla efendi tarafından mahkemeye müracaat edilerek oluşturulmuştur. ¹⁷² Hızır Subaşı b. Karaman Hâce adlı kişinin kölesi Dilaver b. Abdullah, Lefkoşa kazâsına bağlı olan Korıköy civarında bir zimminin birkaç kişi tarafından yolu kesilerek malının gasp edilmesine ve dövülmesine şahit olmuştur. Köle, söz konusu zimmiyi bu kişilerin elinden kurtarmak amacıyla olaya müdahil olunca başına taşla vurularak yaralanmış, elleri bağlanarak olay yerinde bırakılmıştır. Yapılan tahkikat neticesinde aynı köyden Bilal b. Abdullah ¹⁷³ adlı köle, İbrahim b. Ya'kûb ¹⁷⁴ ve Abdi b. Abdî'nin ¹⁷⁵ söz konusu darbu ve gaspı gerçekleştirdikleri köylülerin şahitlikleriyle ispatlanmış ve kayıt altına alınmıştır. Belge hüccet amacıyla düzenlendiğinden hükme yer verilmemiştir. Bilal b. Abdullah'ın da köle olması sebebiyle, işlemler olduğu suçtan ötürü efendisi Mehmed Beşe b. Ömer'in aleyhine dava açılması ayrıca dikkat çekmektedir.

Mahkeme kayıtları ölen kimi kölelerin ölüm sebeplerinin kayıt altına aldırıldığını da göstermektedir. Efendiler iki belgede ölüm sebebinin keşfi ve tescili, bir belgede ölümden sorumlu kişinin yargılanması, bir diğer belgede de ölümü kayıt altına aldırılmak için mahkemeye müracaat etmişlerdir. Söz konusu belgelerde zikredilen ölümler kimi zaman tabii surette kimi zaman da kölenin kendi hatası sonucu meydana gelmiştir. Bir başkasının darbu sonucunda ölümün vuku bulduğu, bir belgede iddia edilmiş olsa da bu iddia ispatlanamamıştır. ¹⁷⁶ Bu sebeplerin dışında doğrudan kölenin canına kasteden bir girişime mevcut belgeler arasında şahit olunmamıştır. Efendilerin müracaatı sonucu ölüm sebebinin keşfi ve tescili yapıldığında, bir vaka kölenin su kuyusundan su çekerken kazara kuyuya düşüp boğulduğu, ¹⁷⁷ bir diğerinde de su kuyusuna düşen bir taşı çıkarmak için kuyuya inerken düşerek öldüğü tespit edilmiştir. ¹⁷⁸

170 Örnek bir vaka için bk. Güler, *Osmanlı Kıbrıs'ında Müslüman-Zimmi İlişkileri*, s. 66-7.

171 Fendoğlu, *Kölelik ve Cârîyelik*, s. 160-1.

172 KŞS-4-49/130; KŞS-4-50/133; KŞS-4-50/134.

173 KŞS-4-50/133.

174 KŞS-4-49/130.

175 KŞS-4-50/134.

176 KŞS-6-113/329.

177 KŞS-2-29/47.

178 KŞS-4-56/147.

Bunların dışında, efendinin mahkemeye müracaat ederek rahatsızlık sebebiyle fenalaşıp vefat eden kölesinin durumunu kayıt altına aldırđı da olmuştur.¹⁷⁹

Sonuç

Çalışmamızda ön plana çıkan bazı sonuçlar ana hatlarıyla paylaşılacak olursa ilk olarak, itknâmelerde (âzâtlık belgesi) zikredilen ayet ve hadislerden köle âzâdında bulunmanın temel motivasyon kaynağının İslâmî referanslar olduğu ve bunların, kölelerin hürriyetlerini kazanmaları noktasında pozitif bir etki oluşturduğu ifade edilebilir. Bu dönemde meydana gelen köle âzâtlarına tarafların müntesibi oldukları din açısından bakıldığında ise gerek efendilerin gerekse âzâtlıların tamamının Müslüman oldukları görülür. Nitekim incelenen döneme ait belgelerde iki gayrimüslimin dışında tüm kölelerin Müslüman olduğu anlaşılmıştır. Bu gayrimüslim kölelerin efendileri de gayrimüslimdir. Dolayısıyla Müslümanların mülkiyetine geçen kölelerin Müslümanlaştığı kuvvetle muhtemel iken gayrimüslimlerin mülkiyetindeki kölelerin efendilerinin dinine tabi olarak yaşadıkları da gözlenen bir olgudur. Bu durum, Osmanlı padişahlarının zaman zaman gayrimüslim tebaanın köle edinmesini yasaklamasının bir sebebi olarak yorumlanmaktadır.

Araştırmamızda çok sayıda kölenin muhtelif yollarla âzâtlıklarını elde edebildikleri görülmüştür. Bunlar genellikle iki şekilde meydana gelmiş olup birincisi, efendilerin doğrudan itknâme (âzâtlık belgesi) düzenlemesi; ikincisi ise âzâtlık iddiası sebebiyle dava açılması sonucu mahkeme kararıyla özgürlüğün elde edilmesidir. Kölelerin oldukça rahat bir şekilde mahkemeye müracaat ederek haklarını savundukları, hür ve nüfuzlu kişilere karşı birçok hürriyet davasını kazandıkları gözlenmiştir.

Literatürde Osmanlı'da kölelerin genelde yedi yıllık bir sürenin sonunda âzât edildiği şeklinde değerlendirmeler yer alsada bunun Kıbrıs için geçerli olmasını sağlayacak – kadı sicillerinin içinde veya dışında – herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bilakis mahkeme kayıtlarına yansıyan kimi vakalar, adadaki kölelik durumunun yedi yıldan çok daha uzun yıllar devam ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu süre sınırlamasının Osmanlı Kıbrıs için geçerli olmadığı söylenebilir.

Osmanlı Kıbrıs'ındaki kölelik sistemi üzerine yapılan kimi değerlendirmelerde, gayrimüslim bir kölenin İslâm'ı kabul ettiği takdirde âzât edilmesinin gerektiği ya da köle sahibi öldüğünde kölenin de genelde âzât edildiği ifade edilmiş olsa da çalışmamızda bu değerlendirmelerin hakikate muvafık olmadığı ortaya çıkmıştır.

İlgili belgeler birçok kölenin âzât edildiğini gösterdiği gibi âzât edilen bu kölelerin, bazen efendilerce, bazen de efendilerinin vefatından sonra genel olarak vâris ve vası gibi kişilerce âzâtlıklarının inkâr edildiğini de ortaya koymuştur. Ancak âzâtlılar mahkemeye müracaat

179 KŞS-9-14/33.

ederek haklarını aramış ve bunların ezici bir çoğunluğu kendi lehlerine şahitlik eden hürler vasıtasıyla hürriyetlerini elde etmişlerdir. Bu davaların kazanılmasında neredeyse tamamen âzâtlık işlemine şahit olanların şهادeti belirleyici olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde âzâtlık işlemlerine şahit tutmanın oldukça yerleşmiş bir uygulama olduğu ifade edilebilir. Bunun yanı sıra hürlerin hürlerle karşı mahkeme huzuruna çıkarak kölelerin lehine şahitlik yapmaları da kölelerin hürriyetlerinin sağlanmasına ve özgürlüklerinin gasp edilmesine karşı gösterilen toplumsal hassasiyetin bir göstergesidir.

Araştırmamızda hür insanların da zaman zaman köleleştirilmeye çalışıldıkları ortaya çıkmıştır. Bunlar kimi zaman dolandırıcılık yoluyla köle olarak satılmış, kimi zaman da köle sanılarak bu iddiaya maruz kalmışlardır. Ancak söz konusu kişiler mahkemeye müracaat edebilmiş ve hürlük iddiasıyla açılan tüm davalar davacılar lehine sonuçlanmıştır.

Köleler ticarî bir meta olarak yaygın bir şekilde alınıp satılmış ve bazen de kiraya verilmiştir. Köleler yaygın biçimde alınıp satılmasına rağmen çoğu zaman bu işlemler tescil edilmemiştir. Bunun sebepleri arasında mahkemenin yaptığı işlemlerden harç alması sayılabileceği gibi, şahitlik uygulamasının oldukça yaygın ve yerleşmiş olması da düşünülebilir. Zira taraflar arasında bir ihtilaf meydana geldiğinde, genellikle şahitler devreye girmekte ve davanın neticesini belirleyen hücceti teşkil etmektedirler. Köle alışverişinden kaynaklı olarak taraflar arasında ihtilaf ve çekişmeler de eksik olmamıştır. Bu dönemde birçok defa, satılan kölenin ücretinin tahsilâtı, satış sonrası kölenin ölmesi veya kendisinde arız olan kusurlar, âzâtlı bir kölenin satış işlemine konu olması gibi muhtelif suretlerde birçok ihtilaf meydana gelmiş ve kayıtlara yansımıştır.

Osmanlı Kıbrıs'ında köleler genellikle basit ev hizmetlerinde, çiftliklerde, tarla ve bahçelerde kullanılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Kıbrıs'ında kölelerin gördüğü işlerin Batı tecrübesine nazaran çok daha rahat ve insani olduğu ifade edilebilir.

Bu dönemde kölelerin hibe yoluyla el değiştirdiği de çokça gözlenmiştir. Bunlar ekseriyetle babanın erkek evladına mal bırakması yoluyla gerçekleşmiştir. Babaların evlatlarına hibe ettiği köleler, çoğunlukla büyük miktarda arazi, hayvan ve bahçelerle birlikte zikredilmiştir. Hatta arazi, hayvan ve bahçe miktarının artmasıyla doğru orantılı olarak köle sayısı da artış göstermiştir. Söz konusu kölelerin buralarda çalıştırıldığı kuvvetle muhtemeldir. Kölelerin mülkiyeti üzerinde yaşanan ihtilafların çoğu efendinin vefatından sonra terekede yer alan kölelerin kime ait olduğu ile ilgilidir.

Bu dönemde gayrimüslimler de zaman zaman köleleriyle ilgili olarak belgelere yansımışlardır. 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ındaki kölelik sistemi hakkında yapılan kimi çalışmalarda, adada yaşayan gayrimüslimlerin köle sahibi olmadıkları ifade edilmiş olsa da bu bilginin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Zira bu dönemde az da olsa köle sahibi bazı gayrimüslimlere rastlanmıştır. Bunların dışında konsolosluklarda görev yapan gayrimüslimler ve aileleri diplomatik

statülerinden kaynaklı olarak herhangi bir vergiye tabi olmaksızın köle istihdam edebilmiştir. Ancak bu dönemde gayrimüslimlerin köle edinme konusunda oldukça çekimser davrandıkları söylenebilir.

Döneme ait Kıbrıs kadı sicilleri, kölelerin aile kurumuyla sıkı bir münasebet halinde olduğunu göstermiştir. Köleler efendilerinin aileleri içerisinde bulunarak ev, çiftlik, tarla, bahçe gibi yerlerde hizmetkârlık yapmış ve ev halkının bir üyesi olarak onlarla aynı evi paylaşmışlardır. Kıbrıs üzerine yapılan kimi araştırmalarda efendilerin câriyeleriyle cinsel münasebete girmedikleri belirtilmişse de döneme ait belgeler efendilerin câriyeleriyle bu teması kurduğunu gösterir. Hatta kalburüstü kimseler zaman zaman âzât ettikleri câriyeleriyle evlilik yapmış, onlara hediyelerde ve bağışlarda bulunmuşlardır. Câriyelerle meydana gelen bu tür evlilikler, toplumun kölelere yönelik olumlu psikososyal yapısını yansıtmaları bakımından önemli bir görünümdür. Kimi nikâh akitlerinde mehir olarak câriye üzerinde anlaşılması veya zaman zaman hibe olarak kadına câriye hediye edilmesi, câriyelerin hanımlar tarafından ev işlerinde hizmetkâr olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

İlgili dönemde câriyelerin neredeyse hiçbir suçla karışmamış olmasına karşın erkek köleler başta hırsızlık olmak üzere gasp, darp, adam yaralama ve cinayet suçlarına karışmıştır. Suçun kesinleştiği veya suçun inkâr edilip sulh yoluyla uzlaşının sağlandığı durumlarda ortaya çıkan maddi cezaların efendiler tarafından karşılandığı gözlenmiş, bu suçlarla ilgili kölelere herhangi bir fiziksel cezanın uygulandığına şahit olunmamıştır. Kölelerin bu suçları genelde bireysel inisiyatifleriyle işledikleri anlaşılacakla beraber kimi zaman efendilerinin talimatlarının söz konusu edildiği de olmuştur.

Osmanlı genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da zaman zaman kölelerin firar ettikleri olmuştur. Ancak bu vaka, Kıbrıs'a dair kimi araştırmalarda ifade edildiği gibi onlarca değil sadece iki defa meydana gelmiştir. Dolayısıyla ilgili mahkeme kayıtları, Osmanlı Kıbrıs'ında firar vakalarının nadir gerçekleştiğini göstermektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında adanın küçüklüğü ve deniz aşırı kaçışın pek de kolay olmaması etkili olsa gerektir. Zira adadan kaçışın kolay olmaması sebebiyle Osmanlı döneminde Kıbrıs, sıklıkla bir sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Nitekim ilgili belgelerde İstanbul'daki Saray-ı Atîk'te bulunan Bâd-ı Seher isimli câriyenin işlemiş olduğu bir suçtan ötürü Kıbrıs'a sürüldüğü anlaşılmıştır. Kölelerin mülk edinme haklarının olmamasına rağmen bu câriyenin tereke kaydında birçok eşyanın ve câriyelerin olması, münferit ve istisnai bir vaka olarak düşünülebilir. Zira Osmanlı hukukunda nadir de olsa böylesi durumlarla karşılaşılabilir.

Döneme ait belgeler, zaman zaman yabancı kimseler tarafından kölelere fiziksel şiddetin uygulandığını ve efendinin şikâyetiyle bu gibi suçların kovuşturulduğunu göstermiştir. Kimi zaman da efendilerin müracaatıyla vefat eden kölelerin ölüm sebeplerinin keşfi için mahkeme bilirkişi görevlendirmiş ve tahkikat yaptırmıştır. Meydana gelen ölümlerde kimsenin bir dahline rastlanmamış, bunlar kimi zaman tabii surette kimi zaman da kölenin kendi hatası sonucu vuku bulmuştur.

Kaynaklar

- Kıbrıs Kadı Sicilleri, 1B, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22.
- Akgündüz, Ahmed. *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2006.
- Altınay, Ahmed Refik. *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988.
- Alvân, Abdullah Nâsîh. *Nizâmü'r-rık fi'l-İslâm*, yy.: Dâru's-Selâm, 2004.
- Aydın, M. Âkîf. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Hars Yayınları, 2005.
- Bayındır, Abdülaziz. *İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1986.
- Bardakoğlu, Ali. "Ayıp (Fıkıh)". *DİA*, IV, 246-7.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*. I-VIII, İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts. el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.
- Braudel, Fernand. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (trc. Mehmet Ali Kılıçbay). İstanbul: Eren Yayınları, II, 1990.
- Çakır, İbrahim Ethem. "Osmanlı Toplumunda Köle ve Câriyeler, Sofya 1550-1684." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014, sy. 36, s. 201-216.
- Çelik, Civan. *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Devleti'nde Kölelik*. Samsun: Yolcu Dergisi Yayınları, 2012.
- Çevikel, Nuri. *Kıbrıs Eyaleti*. Gazi Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000.
- Çiçek, Kemal. *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 A.H. / 1698-1726 A.D.* (doktora tezi, 1992). University of Birmingham.
- Diñç, Güven – Cemil Çelik. "Kıbrıs'ta Kölelik (1800-1878)." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V, sy. 23, 2012, s. 185-196.
- Dündar, Recep. *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)* (doktora tezi, 1998). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
- Düzenli, Pehlül. *Gayrimüslimlere Dair Fetvalar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eşâş b. İshak el-Ezdi es-Sicistanî. *Sünenü Ebî Dâvûd* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid). Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.
- Ekin, Ümit. "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü." *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, XXIX, sy. 47, s. 23-37.
- Engin, Nihat. *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Erdem, Y. Hakan. *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909* (trc. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Erdoğru, M. Akif. *Kıbrıs'ta Osmanlılar*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2008.
- *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2009.
- Erdönmez, Celal. *Şer'îyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)* (doktora tezi, 2004). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkan, Nevzat. *18. yy'm İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri-Şer'îyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında* (doktora tezi, 2012). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Güler, Ümit. *Osmanlı Kıbrıs'ında Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2016.

- . "XVII. Yüzyıl Kıbrıs'ında Hürriyetin Tescili: İtknâmeler (Âzâtlık Belgeleri)." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LVIII, sy. 2, 2017 s. 63-88.
- . "17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicillerine Göre Kölelik İddiası Karşısında Hürler ve Âzâtlılar." *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*. II, sy. 2, Haziran 2017, s. 169-194.
- Hamidullah, Muhammed – Mehmet Âkif Aydın. "Köle." *DİA*, XXVI, 237-246.
- Hatay, Mete. "Servants, Slaves and Concubines in Ottoman Cyprus (1571-1878)." *Ottoman Cyprus a Collection of Studies on History and Culture* (ed. Michalis N. Michael, Matthias Kappler, Efthios Gavriel), Wiesbaden: yy. 2009, s. 161-180.
- Jennings, Ronald C.. *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*. İstanbul: The Isis Press, ts.
- . *Christians and Muslims in The Ottoman Cyprus and The Mediterranean World 1571-1640*. New York: New York University Press, 1993.
- Karataş, Ali İhsan. "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış." *İSTEM (İslâm Sanât, Tarih, Edebiyat ve Musiki Dergisi)*, 2007, sy. 9, s. 137-164.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğuda İrk ve Kölelik* (trc. Enver Gürsel). İstanbul: Truva Yayınları, 2006.
- Mantran, Robert. *XVI. ve XVII. Yüzyılda Osmanlı'da Gündelik Hayat* (trc. M. Ali Kılıçbay). İstanbul: Eren Yayınları, 1991.
- Menekşe, Ömer. *XVII. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hırsızlık Suçu ve Cezası* (doktora tezi, 1998). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbüri. *Sahihu Müslim* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî). Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1956.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, I-III, 1983.
- Papadopoulos, Theodore. *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*. Nicosia: Cyprus Research Centre Press, 1965.
- Sak, İzzet. *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler 17. ve 18. Yüzyıllar* (doktora tezi, 1992). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıcık, Murat. *Batılı Kölelik Anlayışı Karşısında Osmanlı'da Kölelik, Cariyelik ve Harem*. Isparta: yy., 1999.
- Tahiroğlu, Bülent. "Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik." *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1979-1981, XLV, sy. 1-4, s. 649-676.
- et-Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *Sünenü't-Tirmizî* (nşr. İbrahim Atve İvaz). Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Toledano, Ehud R.. *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- . *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Zeynü'l-Âbidîn b. İbrahim bin Nuceym. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi* (trc. Ahmet Efe v.dğr.), I-X, İstanbul: Risâle Yayınları, 1994.